

25-6-36

TECHNISCHE MEDEDEELING

**DER VEREENIGING VOOR LOCALE BELANGEN
TE SEMARANG**

No. 6

PRAE-ADVIEZEN

UITGEBRACHT VOOR HET

26e DECENTRALISATIE - CONGRES

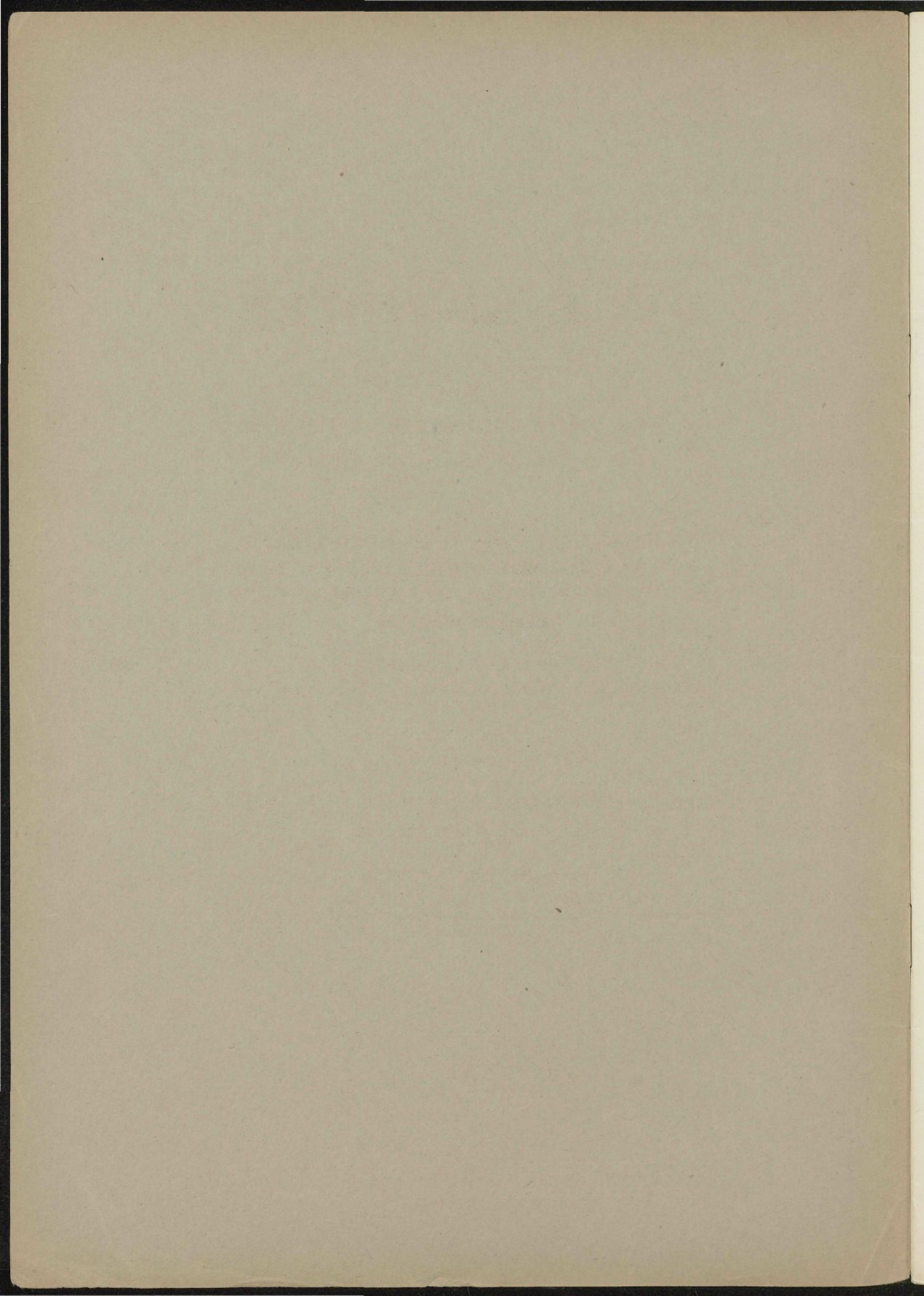
TE MALANG, op 22 en 23 MEI 1936

UITGAVE

DER STICHTING „TECHNISCH TIJDSCHRIFT”

Druk van G. C. T. VAN DORP & Co. Bandoeng

PRAE-ADVIEZEN

UITGEBRACHT VOOR HET

26e DECENTRALISATIE - CONGRES

TE MALANG, op 22 en 23 MEI 1936

over

**DE WENSCHELIJKHEID EN TOEPASSING
VAN DWINGENDE MAATREGELEN TER
BEVORDERING VAN DE AFNAME VAN
LEIDINGWATER**

door Ir. N. D. R. SCHAAFSMA

**Natuurwetensch. Techn. Ambtenaar 1e klasse aan het
Proefstation van den D. V. G. voor Waterzuivering te
Bandoeng**

en over

**DE REGENTSCHAPPEN EN DE
STADSVORMING**

door R. MOH. ENOCH

**Directeur Regentschapswerken Bandoeng, met mede-
werking van M. SOESILO Bouwkundig Opzichter te
Bandoeng**

PRAB-ADVISE

Power of Attorney

See GOVERNMENT OF INDIA

1. Name of the Principal

OF THE PRINCIPAL
AND THE AGENT
AND THE AGENT
AND THE AGENT

2. Name of the Agent

3. Name of the Agent
4. Name of the Agent

5. Name of the Agent
6. Name of the Agent

7. Name of the Agent

8. Name of the Agent
9. Name of the Agent

DE WENSCHELIJKHEID EN TOEPASSING VAN DWINGENDE MAATREGELEN TER BEVORDERING VAN DE AFNAME VAN LEIDINGWATER.

Prae-advies uitgebracht door IR. N.D.R. SCHAAFSMA.

De voornaamste functie van een waterleiding is de bevordering der hygiene. Voldoet een waterleiding niet aan die taak, doordat zij voor de gezondheid schadelijk water distribueert, dan kan zij, vooral indien het water in uiterlijk beter is dan op andere wijze ter plaatse verkrijgbaar water, en daardoor den indruk wekt dat het goed water is, een directe bedreiging voor de gezondheid van de waterverbruikers vormen.

Voor zulk een bedrijf is er in een goed-bestuurd gebied geen plaats en de vraag zou zelfs kunnen worden opgeworpen of de exploitatie van zoo'n bedrijf toelaatbaar is, indien het publiek niet voortdurend gewaarschuwd wordt tegen het gebruik van het water van inferieure kwaliteit.

Onder een waterleiding zal daarom hier slechts worden verstaan een bedrijf dat hygienisch betrouwbaar water aan de inwoners van een plaats door middel van leidingen in de huizen brengt. Over het nut der hygiene behoeft hier niet te worden ingegaan. Over de mate in welke een waterleiding tot de bevordering der volksgezondheid bijdraagt, moet erop worden gewezen, dat bij direct gebruik van slecht water ziektes kunnen ontstaan, als dysenterie, typhus, cholera, enteritis, enz. Verder kunnen rottingsbacteriën uit onbetrouwbaar water, dat gebruikt wordt voor het bereiden van spijsen, zich op deze eetwaren ontwikkelen in zoodanige hoeveelheid dat het eten daardoor in bederf overgaat en bij consumptie voedsel-vergiftigen veroorzaken. Het

water voor baden en/of wasschen gebezigd kan de aanleiding zijn tot het ontstaan van oor- oog- of huid-ziekten, van de ziekte van Weil enz.

Zal een waterleiding dus een maximum nuttig effect hebben t.a.v. de gezondheid dan is het noodzakelijk dat alle inwoners het water van die leiding gebruiken.

Duidelijk spreken in dit verband de statistieken welke men in vele landen en voor vele plaatsen in Europa en Amerika heeft opgesteld, aangaande mortaliteit en morbiditeit van verschillende ziekten, gedurende tal van jaren.

In vele gevallen is gebleken, dat de aantallen gevallen der meer bedoelde „waterborn diseases” sedert het inbedrijfkomen van een drinkwaterleiding en met de stijging van het aantal afnemers in de daarop volgende jaren zeer sterk zijn gedaald. Een voorbeeld daarvan toont onderstaande grafiek.

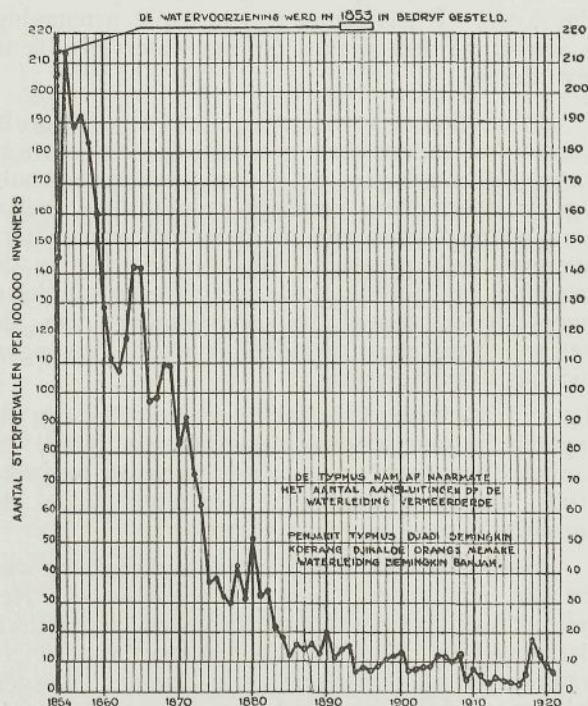
Ook voor Indië zouden dergelijke grafieken ongetwijfeld het groote nut van een waterleiding kunnen aantonen, doch de statistiek der ziektegevallen en sterfte-oorzaken is hier nog zoo weinig ontwikkeld, dat betrouwbare gegevens niet kunnen worden verkregen.

Wordt de hygienische beteekenis van een waterleiding erkend, dan is een waterleiding een instelling ten algemeene nutte en zal er niet als primaire eisch aan behoeven te worden gesteld, dat het bedrijf selfsupporting of winstgevend in financieelen zin is. Integendeel is het dan alleszins verantwoord om het bedrijf te beschouwen als zoo vele andere overheids-instellingen welke slechts kunnen worden opgericht of in stand gehouden onder aanwending in eens of jaarlijksche bijdragen van gemeenschapsgelden.

Indien echter gemeenschapsgelden voor het bedrijf der waterleiding worden gebezigd, dan is het billijk dat niet slechts enkele bevoorrechten van het bedrijf profiteeren doch zoo mogelijk allen, die de gemeenschap vormen of althans al degenen, die aan de gemeenschapsgelden bijdragen.

Doch niet alleen indien gemeenschapsgeld voor het bedrijf moet worden opgebracht is een distributie van het water onder het grootste deel der inwoners billijk. Indien nl. winst wordt gemaakt zal deze winst ten bate der gemeenschap worden aangewend en het ware dan onbillijk indien slechts enkelen de inkomsten van het bedrijf waaruit de winsten worden verkregen, zouden opbrengen.

Zoowel uit een sociaal oogpunt (nl. het grootere effect t.a.v. de hygiene bij een ruime waterafname) als uit billijkheids-overwegingen (nl. ter verkrijging van een juiste verdeling onder de ingezetenen van de inkomsten van het bedrijf waaruit ten slotte een (geldelijke) winst of verlies resulteert welke door de geheele ge-

Sterfgevallen aan typhus in Amsterdam (naar Liefcrinck, *Wasserkraft und Wasserwirtschaft* 1927).

meenschap wordt gedragen of aan de geheele gemeenschap ten goede komt) is het noodzakelijk dat een zoo groot mogelijk aantal inwoners het water der waterleiding gebruiken, als technisch uitvoerbaar is.

Waar beide redenen gegrond zijn op het algemeen belang is een regelend optreden in deze materie door de overheid volkomen gerechtvaardigd en moet tot plicht van de overheid worden gerekend indien de methoden, om vrijwillig tot het bereiken van een algemeen gebruik van water te komen, falen. Vrijwillige aansluiting heeft bij nog geen enkele waterleiding hier te lande tot een algemeen waterverbruik gevoerd en ook in Europa schijnt men zonder dwingende maatregelen niet een zoodanige aansluiting te krijgen dat de waterleiding in voldoende mate aan haar functie voldoet, want van de 206 bedrijven in Nederland hebben er 119 verplichtende bepalingen.

Deze zijn hier te lande dus zeker noodzakelijk.

In de verordeningen der locale ressorten, komen verschillende bepalingen voor welke onder toepassing van beperkingen, de invoering van het algemeen waterverbruik nastreven. Bij de beoordeling van het effect dat deze bepalingen kunnen bereiken, moet in de eerste plaats worden gelet op de plaatselijke omstandigheden. Er kan hier niet worden ingegaan op de vele en velerlei variaties, die in deze omstandigheden voorkomen. Evenmin kan daarom iedere bepaling volkomen naar waarde worden geschat, echter zal hier getracht worden aan te geven, welke principieel verschillende bepalingen er bestaan en worden gewezen op hun merites.

De bepalingen kunnen worden onderscheiden in :

- I) die welke direct het verbruik van het leidingwater onder de bevolking stimuleeren,
- II) die welke het verbruik van ander dan leidingwater belemmeren.

Het stimuleeren van het water-verbruik wordt nagestreefd door :

- a. Den huiseigenaren de verplichting op te leggen de mogelijkheid te scheppen om water in de huizen te kunnen aftappen (*z.g. aansluitings-dwang*)
- b. De bewoners van de (verplicht) aangesloten huizen de betaling voor het verbruik van een bepaald kwantum water voor te schrijven (*z.g. afname-dwang*).

Ia.) De gedachte welke bij de invoering van deze maatregel voorgezet heeft, is deze dat men *gemeend heeft* dat de bewoner van het op de waterleiding aangesloten perceel ook water zou afnemen.

Daar deze maatregel geen voortdurend wederkerende financiële verplichtingen van de getroffen tegenover het bedrijf met zich bracht en dus gemakkelijk in te voeren was, door haar in de bouwverordening op te nemen, heeft zij vermoedelijk zooveel ingang gevonden. Van de ter beschikking staande gegevens betreffende de verordening van 85 plaatsen waar een waterleiding gevestigd is, hebben er 58 deze bepaling ingevoerd.

Het blijkt echter dat de bewoners van vele aldus aangesloten perceelen geen water afnemen en dus de bepaling ook niet doeltreffend is.

De aansluitings-verplichting is steeds beperkt; meestal tot woningen welke een huurwaarde hebben boven een bepaald bedrag, en een enkele keer tot de bewoners die meer dan een zeker inkomen hebben (Palembang). Dit bedrag is in verschillende plaatsen zeer verschillend en wisselt tusschen f. 7.50 per maand voor Oost-Java (Bangkalan) tot f. 25.— per maand te Cheribon.

Tevens is steeds een zekere afstand vastgelegd waar binnen de huizen- of perceel-grenzen van de hoofdwatervleiding moeten zijn gelegen, om onder de aansluitings-dwang te vallen.

Ib.) De afname-dwang verplicht een op grond van de aansluitingsdwang-bepaling aangeslotene maandelijks een bepaald bedrag voor de waterafname te betalen, waarvoor hem een zeker kwantum water ter beschikking wordt gesteld. Dit moet volgens den Directeur B.B. als een fiscale maatregel worden beschouwd en deze overweging is vermoedelijk wel de reden dat deze bepalingen slechts voor weinige bedrijven en alleen voor die van de hogere locale ressorten is ingevoerd (nl. de provinciale bedrijven van Oost- en Midden-Java en de gemeente-bedrijven : Palembang, Padang en Probolinggo).

Het is duidelijk dat deze maatregel veel meer dan de aansluitings-dwang zal bijdragen tot een algemeen waterverbruik.

Een moeilijkheid schijnt echter te zijn om de verplichting tot betalen door te voeren en als dwang-maatregel hiervoor bevatten alle deze materie regelende verordeningen (uitgezonderd de nieuwe verordening van Probolinggo) de bepaling, dat bij niet-betaling de aangeslotene zal worden afgesloten. Dit is echter niet in overeenstemming te achten met het streven om het waterverbruik te bevorderen.

In de nieuwe verordening van Probolinggo is daarom een andere vorm gekozen, nl. door een *z.g. watergeldbelasting* in te voeren, welke verschuldigd is door iedere verplicht-aangeslotene, welke geen overeenkomst met de gemeente van waterlevering heeft gesloten. Bij niet-betaling is de belasting met alle daarvoor aangewezen middelen invorderbaar, terwijl bij niet-betaling van de waterrekening, deze onmiddellijk wordt vervangen door de water-belasting.

II. Van de onder II bedoelde maatregelen zijn uit hygiënische overwegingen slechts die billijk en aanvaardbaar indien het water waarvan het verbruik wordt belemmerd, schadelijk voor de gezondheid moet worden geacht.

Het niet uit de waterleiding verkrijgbare water kan zijn rivier-, put-, of regen-water. Het gebruik van rivier-water te verbieden is practisch niet mogelijk. Wellicht zou transport van rivierwater over de openbare weg kunnen worden belemmerd doch daardoor zou niet worden voorkomen dat degenen die direct aan de rivier wonen het water gebruiken.

Echter zijn het uiterlijk van het rivierwater en de bestemmingen welke aan de rivier in de grootere bevolkings-centra worden gegeven, wel zoo opvallend onhygiënisch, dat men weinig dit water zal gebruiken, indien ander en goed water verkrijgbaar is.

Een bepaling welke het gebruik van rivierwater belemmert komt dan ook in geen enkele bepaling voor.

Anders staat het met het putwater. Zeer verspreid is de meening dat putwater (waaronder dan verstaan wordt het water uit een gegraven of geboorden put tot maximaal ± 15 m diepte) goed kan zijn en veelal goed is indien de put op een bepaalde afstand van een sceptic-tank is gelegen. Geconstateerd is echter dat al het ondiepe grondwater, op een zeer groote uitzondering na, door verontreinigingen uit de hoogere grondlagen is geïnfecteerd en deze infectie toeneemt naar mate de bebouwing op het boventerrein dichter is, en zeer groot is, indien door middel van sceptic-tanks of andere soortgelijke installaties de faecaliën worden geloosd. Tevens behoorde beter bekend te zijn dat zulk een verontreiniging zich gedurende langen tijd in het water handhaaft en de verspreiding er van door het grondwater over zeer grooten afstand welke niet op enkele tien of honderdtallen meters is te taxeeren, voortzet.

Het gebruik van putwater te belemmeren ter bevordering van de hygiëne is daarom alleszins gemotiveerd en dit kan gemakkelijk geschieden en geschiedt ook in een enkele plaats (nl. te Djocja) door een verbod van het maken of hebben van putten, op de erven van bepaalde woninggroepen.

Andere plaatsen (Medan en Bandoeng) staan putten toe zoolang het water hygiënisch betrouwbaar is, of openen de mogelijkheid tot het onbruikbaar-maken van zulke putten als het water uit hygiënisch oogpunt ongeschikt is. Doch daar zooals gezegd het ondiepe grondwater vrijwel zonder uitzondering slecht is, ware een algeheel putverbod rationeeler.

Het is met de wetenschap omtrent de voortbeweging en voortbestaan van infecties in grondwater voor oogen, duidelijk, dat de in zeer vele bouwverordeningen opgenomen bepaling, dat waterputten zich op niet kleinere afstand dan enkele meters van sceptic-tanks, beerputten e.d. mogen bevinden, iedere reden van bestaan mist.

Regenwater kan evenals het putwater als hygiënisch onbetrouwbaar worden beschouwd en wel wegens de wijze van opvangen en bewaren als wegens den langen duur van het bewaren.

Het opvangen van het regenwater brengt steeds het gevaar met zich mede, dat allerlei ongerechtigheden gedurende den drogen tijd op de daken terechtgekomen als stof, bladeren, uitwerpselen van vogels enz. en met het water in de regenbakken meegevoerd worden. Wel kan men dit ontgaan door het eerste na een droge periode vallende regenwater weg te laten loopen, doch het is juist dit water waarop men het meest prijs stelt, als na langere droogte de voorraad water verdwenen of klein geworden is. Het aldus verontreinigde

water zal reeds bij een vrij kort bewaren gemakkelijk in rotting overgaan en vormt dan een sterke bron van infectie. Ook het belemmeren van het gebruik van dit water is dus volkomen gerechtvaardigd, en een verbod tot het hebben van regenwater-reservoirs, dan wel tot het opvangen van regenwater is even gemotiveerd als dat voor het hebben van putten. In geen der ontvangen verordeningen werd echter deze bepaling aangetroffen.

Wel komt nog een andere bepaling in verschillende verordeningen voor nl. die welke het koopen en gebruiken van water uit de waterleiding, dat ontleend is aan openbare hydranten dan wel het koopen of verkoopen of transporteren van water ontleend aan huis-aansluitingen verbieden. Het doel van deze bepaling moet zijn om de bewoners van op de waterleiding aangesloten perceelen te dwingen zich het water via den meter te verschaffen en verhinderen dat zij het water verkrijgen door gebruik te maken van de sociale maatregel welke niet voor deze aangeslotenen doch voor de minder goegedeen bestemd is. Deze bepaling berust dus niet als alle vorige ook op hygiënische overwegingen doch beoogt uitsluitend de inkomsten van het bedrijf te doen drukken op de afnemers in verband met hun welstand.

De veelvuldigheid van de toepassing van de verschillende boven omschreven bepalingen tot bevordering van het vaste verbruik, verzameld uit de gegevens van 85 bedrijven, blijkt uit de onderstaande tabel :

Aansluitingsdwang	58
Afnamedwang	46
Algeheel Puttenverbod	1
Puttenverbod afhankelijk van kwaliteit v/h water	2
Bepalingen v. koop & verkoop en transp. leidingw.	40
Geen bepalingen	27

Alle bepalingen houden een restrictie in, in dien zin, dat zij slechts gelden voor een zekere categorie van inwoners, welke wordt bepaald door hun maatschappelijken welstand.

De bepalingen mogen dus bijdragen tot de bevordering van het waterverbruik ; door het stellen van den welstands-grens voor hunne toepasselijkheid wordt aan de bepalingen de kracht ontnomen om het verbruik aan leidingwater te bevorderen onder de minder goed gesitueerde bevolkingsgroepen, zoodat met de besproken bepalingen nimmer het algemeene waterverbruik zal kunnen worden bereikt.

Verder valt bij de bestudeering van de bepalingen op, dat zij principieel zeer verschillen, zoodat blijkbaar nog geenszins eenstemmigheid bestaat omtrent de vraag welke maatregelen tot bevordering van het waterverbruik het beste aan het gestelde doel beantwoorden.

Nader onderzoek van de toegepaste bepalingen op hun resultaat aan de hand van de bereikte resultaten en van de mogelijk toepasbare maatregelen op hun vermogen om meer dan de gebruikelijke bij te dragen tot de bereiking van

een zoo algemeen mogelijk waterverbruik, is dus zeer gewenscht.

Zulks zou voor dit vraagstuk evenals voor vele andere vraagstukken der waterleiding-techniek, waaromtrent de meeningen nog zeer uiteenloopen, moeten gebeuren in een organisch verband, tot welks totstandkoming de Vereeniging voor Locale Belangen zeer zal kunnen bijdragen.

Conclusies.

- 1e. Een waterleiding behartigt het algemeen belang, omdat door het gebruik van leidingwater, de algemeene gezondstoestand wordt bevorderd.
- 2e. Het al dan niet sluiten der exploitatierekening van het waterleidingbedrijf, is, daar het bedrijf het algemeen belang dient, bij algemeene waterafname van ondergeschikte betekenis.
- 3e. Zoowel uit een hygienisch oogpunt, als ter verkrijging van een juiste verdeeling der lasten of baten van een bedrijf, is het noodza-

kelijk dat het verbruik van leidingwater zoo algemeen mogelijk is.

- 4e. De overheid is verplicht dit algemeen gebruik te bevorderen en moet hiervoor dwingende bepalingen in de verordeningen opnemen.
- 5e. De toegepaste dwingende bepalingen zijn gericht ;
 - a. op het stimuleeren van het gebruik van leidingwater,
 - b. het belemmeren van het gebruik van ander water.
- 6e. Alle bepalingen gelden en kunnen alleen gelden voor die inwoners welke een zekeren welstand genieten. Het waterverbruik wordt daardoor niet bevorderd onder de lagere standen.
- 7e. Nadere bestudeering van de toegepaste en mogelijk toe te passen maatregelen ter bevordering van een ruimer waterverbruik is noodig.

KEPENTINGAN TENTANG ONDANG-ONDANG, JANG MEWADJIBKAN PADA OEMOEM OENTOEK MEMAKE AER LEIDING.

Ringkasan daripada Preadvies oleh Ir. N D. R. Schaafsma.

- 1e. Peroesahan aer leiding menoedjoe pada keperloean dan keslamatan daripada oemoem, kerena menambah kesehatan daripada oemoem itoe.
- 2e. Soal laba daripada peroesahan itoe tiada akan membikin halangan oentoek mendjalankanja, kerena penting oentoek oemoem, djoega tiada berat pemikoelnja peroesahan itoe djika banjak pemakenja aer demikian oleh oemoem.
- 3e. Baik oentoek kesehatan oemoem, baik poela oentoek terdapatnja atoeran jang adil boeat pemikoelnja peroesahan itoe oleh oemoem, dengan sepenoeh-penoehnja oemoem haroes memake aer leiding.
- 4e. Adapoen tertjapainja demikian itoe, Pemerintah berwadjib mentadbirkan ondang-ondang jang dapat memaksa dengan kekoeatan hoekoem oentoek pemakenja aer itoe oleh oemoem.
- 5e. Demekian ondang-ondang haroes menoedjoe pada :
 - a. memadjoekan pemake aer leiding,
 - b. mentegah pemake aer boekan asal dari leiding.
- 6e. Ondang-ondang hanja akan menjangkoet pada pendoedoek jang tjoeboek koeat ekonominja. Begitoe poen beloem dapat diadjoekanja pemake aer oleh golongan jang miskin.
- 7e. Adapoen ondang-ondang jang soedah ditadbirkan sampai masa ini haroes diseledikanja tentang tjoeboek atau tidanja, sedang haroes diselidikanja djoega tentang mendapatnja ondang-ondang jang lebih lengkap goena mentjapai pada toedjoean jang diseboetkanja disini.

DE REGENTSCHAPPEN EN DE STASDVORMING.

Prae-advies uitgebracht door R. MOH. ENOCH met medewerking van M. SOESILO.

Vragen gesteld aan prae-adviseur.

1. Zijn maatregelen noodig en mogelijk, om, meer dan thans in het algemeen geschiedt, leiding te geven bij de stedelijke ontwikkeling en den groei van de hoofdplaatsen, die geen Gemeenten zijn, en de andere min of meer stedelijke centra der Regentschappen ?
2. Zoo ja, welke maatregelen zijn dan in dit opzicht voor die plaatsen noodig ? en wel :
 - a. welke onderwerpen moeten deze maatregelen betreffen ? (bv. kaartteering, uitbreidings- en bestemmingsplannen, rooilijnen, bouwvoorschriften en toezicht, grondbedrijf, weg- en padaanleg, afwatering, volkshuisvesting, openbare gebouwen, stads- en landelijk schoon, streekplan, enz.) ;
 - b. wat is de taak der verschillende instanties op dit gebied ? (Desa, Regentschap, Provincie resp. Gedeputeerden, Gouvernement).
3. Behooren deze maatregelen in beginsel analoog te zijn aan die, welke veelal door (voor) Gemeenten worden getroffen, of behooren zij in een anderen geest te worden opgenomen, en zoo ja, hoe dient dan in het algemeen hun karakter te zijn ?

I.

Vraag 1.

§. 1. Inleiding.

Ter argumenteering van een bevestigend antwoord op deze vraag ware noodig, aan te toonen, dat :

1. in de ressorten der regentschappen algemeene verschijnselen zijn aan te wijzen van *slechte of ongewenschte toestanden*, welke de in bovengenoemd vraagpunt bedoelde maatregelen zouden kunnen billijken, o.a. gevallen van uit het oogpunt van verkeer gevaarlijken en technisch en hygiënisch gebrekkigen aanleg en/of bouw, dus b.v. bebouwingen die het verkeer bemoeilijken (zooals gesloten lintbebouwingen langs interlocale wegen en de buurten der pasars en toko's), — slecht functioneerende wegen (zooals wegen, waar het verkeer ongunstig verloopt), — ongunstige en onordelijke situaties van gebouwen, bouwkomplexen, en wijken (zooals dat veelal voorkomt in pasar-, toko-, en Aloen²-buurten), — te dichte bebouwingen (pasar- en tokobuurten), — en andere algemeene onhoudbare plaatselijk toestanden;
2. de *voorschriften of maatregelen* v.z.v. die door diverse regentschappen normaal zijn toegepast, geen bevredigende uitwerking hebben, althans niet t.a. van de *juiste ontwikkeling* van plaatsen en centra;
3. de *bezwaren*, welke men meent te kunnen opwerpen tegen *verdergaande maatregelen* dan thans, indien zulke bezwaren zijn vooropgesteld op grond van *financiële consequenties*, — van de *bestaande inrichting der technische diensten*, — van de *verhouding* van Regentschap tegenover *hoogere of lagere instanties* enz., te ondervangen zijn.

Een punctueele voldoening aan het bij punt 1 vereischte, zou voor een samenvattende bespreking in een prae-advies te gedetailleerd lijken. Daarvoor moge o.a. verwezen worden naar door medewerker van dit prae-advies geschreven verwante artikelen, welke kortgeleden onder den titel van „Sociaal-technische en Stedebouwkundige Studiën over het Regentschap” zijn verschenen achtereenvolgens in I.B.T.-Locale Techniek van Nov. '35 en het jongste no. van dat tijdschrift. In genoemde artikelen werd voornamelijk beoogd een kritische belichting te geven uit een sociaal-technisch en stedebouwkundig standpunt, van toestanden die reeds lang bestaan, eerder dan het Regentschap zelf, — doch desniettemin in verband met stadsvorming-behandeling als uitgangspunt of toelichting zouden kunnen dienen.

Overigens moge hier nieuwe aandacht worden gevraagd voor hetgeen 16 jaren geleden op het Decentralisatie-congres van '20 in het prae-advies over „Indiese Stedebouw” werd betoogd, welk onderwerp immers in het kader van dit prae-advies past en bovendien de hier ook onmisbare elementaire begrippen over stedebouw behandelde. Immers omlijnen die begrippen de materie, welke het probleem der stadsvorming raakt, welke materie dan voor velen in dezen kring, in het bijzonder voor het Regentschap nog moeilijk verwerkbaar is, — terwijl toch een behoorlijke oriëntatie daarin zoo niet geboden dan toch minstens aan te bevelen ware, daar zonder dat geen effectvolle

stadsvormings-maatregelen zullen kunnen worden beraamd. Uit hoofde hiervan moge hier alvorens tot de eigenlijke hoofdzaken van dit onderwerp te komen, nog een inleiding voorafgaan.

§ 2. De Vrije of Natuurlijke Groei van Plaatsen en Centra.

Vóór de instelling van zelfstandige gemeenschappen als regentschappen en gemeenten, heeft de centrale overheid geen gelegenheid gehad zich nauw den groei en de ontwikkeling van plaatsen en centra aan te trekken, daar haar aandacht hoofdzakelijk over een grooter uitgestrekt gebied moest worden verdeeld, zoodat al hetgeen op het gebied van aanleg en bouw door haar werd tot tot stand gebracht, uitermate incidenteel geschiedde, en in de meeste gevallen zonder dat daarmede voldoende rekening met plaatselijke belangen werd gehouden.

Zoo had dan gedurende het grootste gedeelte van Indië's bestaan de groei en ontwikkeling van plaatsen en centra voor een groot deel haar eigen beloop, behoudens dan dat de overheid wél spoorwegen, postwegen, belangrijke plaatselijke hoofdwegen, bruggen, landsgebouwen en dergelijke aanlegde en bouwde, wat echter de vorming van plaatsen en centra niet afdoende kon leiden, aangezien — wat logisch is bij een centraal bestuur — dergelijke werken, voornamelijk niet ter voorziening van plaatselijke behoeften doch van die van een grooter gebied dienden.

Het waren hoofdzakelijk de grootere lijnen die men aangaf, tracee's ter verbinding van plaatsen enz., terwijl voor zoover locale werken werden geëntameerd, zij niet voortsporen uit een planmatigen stadsaanleg, — behoudens misschien dat er bij een enkele aanleg overeenstemming werd gezocht met een bestaande traditioneele orde, zooals o.a. bij den aanleg van de Aloen² en zijn omgevend wegensstelsel, en den bouw van regentswoningen, enz.

Het gevolg van het gemis aan een diligent doorgevoerde leiding bij de ontwikkeling dier plaatsen, is, dat wat thans in diverse plaatsen en en centra is samengegroeid, in feite niets anders kan zijn dan een resultante van twee *hoofdfactoren*; nl.:

- 1e. de *vrije of natuurlijke groei*, waarop de overheid geen invloed heeft gehad,
- 2e. de *niet op een lokaal plan gebaseerden aanleg van hoogerhand*, waarbij geen onmiddellijk verband is gelegd met de ontwikkeling van de plaats-zelf.

De opéénvolgende fazen van zulk een natuurlijke of vrijen groei zijn nog te herkennen in de toestanden van nú, indien men vanaf het platteland, eerst al de kleine plaatsen zooals doekoeh's en desa's of kampoengs beschouwt, en dan verder al vergelijkende voort gaat langs onderdistrict-, district-, en regentschapshoofdplaatsen tot aan de grootste steden toe.

Aldus zal men ontwaren, dat er vele toestanden voorkomen, welke nog kunnen getuigen van onbeholpenheid in vroegeren groei of huidige ontwikkeling, daar leiding of bemoeïenis van overheidswege daar tekort heeft geschoten.

Die onbeholpenheid in groei en ontwikkeling realiseert zich in ongewenschte toestanden, zooals op de eerste bladzij van dit prae-advies genoemd. Dat die toestanden ongewenscht zijn behoeft geen betoog; men bedenke daarbij dan, hoe openbaar verkeer, algemeene veiligheid, volksgezondheid ja, zelfs volkswelvaart daardoor kunnen worden geschaad, daar gelaten nog dat wanorde in werk- en woonomgeving een volk op een laag sociaal peil houdt.

Er is geen volk, dat zonder een dwingende overheidsbemoeïenis uit zichzelf een goed georden staat kan vormen, en dit moge logischerwijze gesproken, ook gelden t.a. van de orde bij wonen en bouwen.

Doch ook praktische bezwaren kunnen dergelijke wanordelijke toestanden na zich sleepen, aangezien zij dikwijls blijken onoverkomelijke moeilijkheden te vormen voor verbeteringen enz., zooals die bij latere ontwikkeling eener plaats zich kunnen voordoen.

De vrije of natuurlijke groei van een plaats of een vestiging nu, kan door de volgende factoren beïnvloed worden:

- a. het eigenbelang van het individu of van bevolkingsgroepen;
- b. de voorkeur van het individu of van een bevolkingsgroep voor een eigen wijze van wonen en bouwen, wat dikwijls nauw samenhangt met traditie (adat) en/of volkscultuur;
- c. de sociale en/of economische constellatie van het individu of een bevolkingsgroep, en dus het peil van haar beschaving, de maatschappelijke positie die zij inneemt, en haar welvaart;
- d. de bevolkingstoename;
- e. de arbeidsmogelijkheden; landbouw en aanverwante bedrijven, handel, industrie, kunstnijverheid, enz.; parallel hiermede het verkeer;
- f. min of meer, de staatkundige toestand van de plaats of het gebied;
- g. de geografische gesteldheid van de plaats of de streek, zooals de al dan niet aanwezigheid van gebergten, bosschen, rivieren, ravijnen, moerassen, zeën enz.

Het is noodig bovengenoemde factoren hier duidelijk vast te stellen, daar zij niet alleen inhaerent zijn aan den natuurlijke vrijen groei, doch buitendien steeds in gedachte zullen moeten worden gehouden, indien men er toe komt maatregelen te beramen voor een bewuste leiding van dien groei.

Ad a. Het eigen belang van het individu kan zich in de eerste plaats manifesteren in de wijze waarop het individu *qua eigenaar, zijn erf gebruikt*.

Is er dus geen enkele verplichting tegenover de gemeenschap, welke dat individu weerhoudt een *onbeperkt gebruik* van zijn erf te maken, — hetzij dan dat die verplichting voortspuit uit een traditie of adat (zooals bv. in de desa), hetzij dat zij afgedwongen wordt door overheidsvoorschriften met *dwingende rechtskracht*, — dan zou letterlijk gezegd dat individu alles kunnen doen met zijn bezit zooals het hem belieft. Hij kan van zijn erf een rimboe of een vischvijver maken, hij kan zijn erf vol bouwen desnoods tot de erfgrenzen toe, hij kan er zijn woning bouwen op een wijze zooals hij het verkiest, bijv. t.a. van *materialen, constructie, aard*, en hij kan weigeren dat de gemeenschap mede gebruik maakt van zijn erf voor pad of weg.

Die *willekeur van erfbestemming* kan verder *ongerief, belemmering, hinder en gevaar voor openbare veiligheid en gezondheid ten nadeele van de overige gemeenschap veroorzaken*.

Het *eigenbelang van een bevolkingsgroep* kan zich laten gelden bijv. in een grootere plaats waar velerlei groepen zijn gevestigd; men denke o.a. aan de voortdurende verdringing van de economisch zwakke Inheemsche bevolking uit de token- en pasarbuurten door Chineesche ingezetenen, en uit de voornaamste wijken in grootere steden, door de Europeesche bevolkingsgroep.

Ad b. Indië's bevolking bestaat uit *verscheidene bevolkingsgroepen en lagen*, ieder met *eigen gewoonten, eigen voorkeur, eigen traditie, en eigen cultuur*.

Op grond hiervan kan de bestemming of het gebruik van erven bij elke groep reeds wijd uiteenlopen van die der andere. De desa- of kampoengbewoner zal gaarne meerdere huisje op zijn erf hebben en de rest van zijn erf volplanten met vruchtdragende boomen of gewassen; hij heeft zijn eigen bouwtraditie. De Chineezzen wonen gaarne in hun toko's, de Arabieren in de buurt der missigit, prijaji's in de buurt van den regent en de Aloen2, enz. enz.

Die eigen geaardheid van elke groep schept vooral *veelsoortige woningen*, veelsoortig van grootte, vorm en karakter. Daar men in Indië tot vóór betrekkelijk korten tijd haast geen overheidsbemoeïenis heeft gekend, welke zich tot zóóver strekte, dat zij den individueelen bouw ingrijpend kan beïnvloeden, spreekt het vanzelf dat al die veelsoortige woningen hun eigen stempel bleven dragen. Zulk een verschijnsel zou in een plaats of stad geen reden mogen zijn om het als minder gewenscht te kwalificeren, ware het niet dat daarbij woningen in een zoodanigen ongeordenden staat kunnen voorkomen — wat betreft situatie, groepeerings, en bouwwijze — dat het uit een oogpunt van orde en welstand niet alleen aanstoot geven, doch buitendien ook andere moeilijkheden na zich zou sleepen, o.a. wanneer het straks gaat om het opstellen van situatie- of bouwvoorschriften.

Ad c. kan gezegd worden dat de omgeving van het individu of van een groep niets anders is dan een getrouwe weergave van hun sociaal peil,

en van wat zij met economische kracht vermogen tot stand te brengen.

Dat *sociaal-economische peil* zal hen noodzaken bij hun wonen, bouwen en leven zich tot een bereikbare mogelijkheid te beperken, ja, zal, uit hoofde van de zucht tot zelfbehoud, hen zoo groot mogelijk voordeel doen trekken van hun bezit of rechten. Ieder zal dan zijn woning zoo voordeelig mogelijk bouwen; misschien zal hij er toe overgaan tot een gebrekkigen bouw, een intensief bebouwen van zijn erf, enz. De economische en sociale gesteldheid zal verder overwegend zijn bij de keuze van zijn vestiging; zoo zal het handelsvolk zich voornamelijk in de buurt van pasars vestigen, het koelivolk in de buurt van bedrijfsvestigingen, de Europeesche ingezetenen in rustige buurten, de prijaji's in de buurt van de Aloen2, de Chineezinnen in de drukste centra, enz.

Genoemde factor kan in een vrijen ongeleiden groei van een plaats conflicten tusschen verschillende bevolkingsgroepen ontketen — natuurlijk stille ongemerkte conflicten — in den vorm van elkaar verdringen uit wijken enz., waarbij de zwakkeren het gelag moeten betalen.

Ad d. Een *bevolkingstoename* kan bij vrijen groei van een plaats gepaard gaan met wanordelijke vestigingen. Vooreerst ligt de verklaring hiervan in de *ad b* vooropgestelde feiten, ten tweede daarin, dat deze bevolkingstoename hier in Indië al gauw een groote bevolkingsdichtheid meebrengt. Immers het grootste deel dier bevolking bestaat uit Inheemschen, die uit hoofde van tweeërlei oorzaken gemakkelijk er toe overgaan zoo dicht mogelijk bij elkaar te wonen: de eerste oorzaak is dan hun zin voor saamhoorigheid, de tweede is, dat zij door hun sociale en economische constellatie genoopt worden in nauw contact met elkaar te leven, — wat begrijpelijk is, daar zij hoofdzakelijk leven hetzij van kleine bedrijven, den kleinen handel, den kleinen landbouw, koeli-arbeid, enz., voor en onder elkaar, hetzij door een grootbedrijf, waar zij dicht bij willen wonen.

Alzoo trekt een pasar die „lakoe” is gestadig meer bevolking naar zich toe, een suikerfabriek, een sigarettenfabriek, enz., een belangrijk aanleg- of bouwwerk, enz. kunnen heele kampoengs en reeksen waroengs en toko's doen ontstaan.

De wanordelijke bebouwingen langs de belangrijkste wegen van diverse plaatsen, de min of meer noodgedwongen petakwoningen in pasaren en fabriekbuurten, enz. zijn o.m. daarvan de gevolgen. In dit verband moge dus worden bevestigd, dat de *bevolkingstoename een te belangrijke factor* is om niet als motief voor stadsvormingsmaatregelen te dienen.

Ad e. Een *bedrijfsvestiging* stimuleert bevolkingstoename, en hier geldt dus hetgeen boven bij *ad d* werd uiteengezet. Doch zij brengt ook een bijzonder aspect voor de plaats mee. Immers naast het voordeel, dat zulk een bedrijfsvestiging aan de plaats geeft, nl. dat deze een gunstige voorwaarde krijgt tot snelle ontwikkeling, staat

dikwijls het nadeel, dat die ontwikkeling zich voltrekt in een minder gunstigen vorm; oorzaak daarvan is meerendeels het doordrijven van eigen bedrijfsbelangen met verontachtzaming van het gemeenschappelijke belang, bv. bij aanleg van wegen, decauvillebanen, emplacementen, en occupatie van terreinen voor andere doeleinden enz. Niet te ontkennen is, dat waar belangrijke bedrijven zijn gevestigd, een zekere wanordelijkheid in haar buurt bestaat. Koedoes met zijn vele strootjesfabrieken, Kediri met zijn vele gebouwen en emplacementen van de ter ziele gegane oliefabriek „Insulinde”, en vele plaatsen in het Soerabajasche met hun suikerfabrieken, enz. zijn daar voorbeelden van.

Een merkbare bedrijfsopkomst in een zekere plaats — al moge dit ook slechts kleine bedrijven gelden — dient daar dan ook een stimulans te zijn tot een intensieve bemoeienis van de overheid. Tot dat doel kan men een handig gebruik maken van de in de Hinderordonnantie in art. 2 geboden gelegenheid om door een locale verordening een fixeering van bedrijfsvestiging te bewerkstelligen.

Dat *handel en verkeer* een beteekenende factor bij den groei eener plaats kunnen zijn, vindt zijn bevestiging o.a. in het huidige meest voorkomende aspect van vele Regentschapscentra, daar waar de pasar gevestigd is, met de aanhangende toko- en waroengcomplexen, en waar gewoonlijk kompacte bebouwingen ontstaan.

Het is dan typeerend voor dien vrijen groei dat zulke centra van volkskleinhandel meestal ontstaan aan de belangrijkste interlocale wegen. Bij die centra verwijlt en concentreert zich het plaatselijk menschen- en voertuigenverkeer, alzoo een belemmering vormend voor het doorgaand verkeer.

Ad f. De invloed van een verandering in *staatkundigen toestand* kan sterk voelbaar zijn voor kleine plaatsen. Zoo kan o.a. de verheffing van een plaats tot hoofdplaats van een Regentschap, de ontwikkeling dier plaats een vlucht doen nemen, dikwijls in een mate dat wanneer die ontwikkeling niet wordt geleid, in de toekomst moeilijkheden kunnen ontstaan; zulk een positieverbetering kan nl. bevolkingstoename, drukker verkeer enz. meebrengen, en de konsekventies daarvan kunnen, indien zij haar eigen beloop krijgen, zijn: huizen nood, kompacte bebouwingen, overbelasting van wegen door verkeer, enz.

Ad g. De *terreingesteldheid* van een streek is min of meer bepalend voor den toekomstigen groei en de toekomstige ontwikkeling van plaatsen en centra in die streek, al naar gelang bezwaarlijkheden voortspruitende uit die terreingesteldheid min of meer zijn ondervangen. Zoo bijv. wanneer rivieren al dan niet zijn overbrugd, poelen en moerassen al dan niet zijn gedempt, enz. enz. Reeds door het aanleggen van een brug over een groote rivier, het beter berijdbaar maken van een moeilijken bergweg (bijv. Tjadas Pangeran bij Soemedang, de Poentjakweg bij Sindanglaja.)

kan men de ontwikkeling van een plaats gunstig beïnvloeden.

§ 3. *De Taak van de Overheid t.a. van de Ontwikkeling en den Groei van Plaatsen en Centra.*

De taak van de Overheid is nu de vrije ontwikkeling en den vrijen groei niet al te zeer hun eigen voortgang te laten nemen, doch hen tot op een zekere hoogte een behoorlijke planmatige leiding te laten volgen, ten einde hen langs gezonde, evenwichtige en stedenbouwkundig juiste banen te voeren.

Tegenover de onvolkomenheden van de vrije ontwikkeling en van den vrijen groei dient de Overheid dus maatregelen te treffen ter verkrijging van voor het algemeen belang geboden veiligheid, hygiëne, orde en welstand in aanleg en bouw.

Soms lijken zulke maatregelen overbodig te zijn, vooral dan omdat de gevolgen van het gemis daarvan grootendeels pas in de toekomst voelbaar worden. Die maatregelen zijn evenwel zoo wezenlijk geboden als alle andere overheidszorgen, zooals landbouwvoorlichting, onderwijs, volksgezondheid, nijverheidsvoorlichting, irrigatie, pestbestrijding enz. enz. Men meent dan dat behoorlijke stedenbouwkundige zorgen, in het bijzonder voor het Regentschap voorshands overbodig en onnutig duur zijn. Dit moge voor het huidige zoo schijnen; evenwel bedenke men, dat elk kapitaal in dezen arbeid belegd, indirect doch zeker een reële winst zal geven in den vorm van een betere sociale constellatie van de bevolking, welke immers onmisbaar is voor haar welvaart.

§ 4. *Het Peil van Stedenbouwkundigen Arbeid.*

Een leiding bij de ontwikkeling en den groei van plaatsen en centra kan slechts effectief werken, indien alle desbetreffende werkmethode en beleid zijn gegrondvest op stedenbouwkundigen resp. socialen grondslag.

Nu is de kennis van stedenbouw, of beter gezegd de sociaal-techniek voor stadsbouw nog niet tot zoo'n wetenschappelijken graad gekomen, dat zij als wetenschap en vak nog voldoende wordt erkend en geapprecieerd. Er is in Indië, — zelfs elders niet — nog geen onderwijsinrichting waar „stedenbouw” volwaardig wordt onderwezen; tot nu moest het initiatief tot behartiging van stedenbouwkundige belangen hoofdzakelijk van inofficieele zijde komen; in Duitschland, Engeland en Holland zijn instituten opgericht voor Volkshuisvesting en Stedenbouw; doch gaandeweg begint de erkenning van stedenbouwkundige belangen zoowel in Europa, Amerika als ook in meer Aziatische landen naar alle zijden baan te breken; de energieke Kemal Pasja hervormt de hoofdstad Ankara op een wetenschappelijk stedenbouwkundige basis; Japan, Filippijnen en Britsch Indië toonen ook in dit opzicht activiteit; Indië's groote gemeentesteden blijven niet achter; en nu? moeten de Inheemsche gemeenschappen hierbij van deze nieuwe richting onkundig en onverschillig blijven?

In Indië is het gevolg van bovengenoemde leemte in het onderwijs, dat er geen voldoende capabele krachten kunnen worden gerecruteerd voor de openbare locale diensten. Een ander gevolg is, dat door mindere bekendheid van bovengenoemde kennis er te weinig interesse voor stadsbouwkundige aangelegenheden wordt betoond, zoodat praktisch — behoudens in gemeentesteden — daarvoor weinig wordt gedaan.

De sociale grondslag in stedenbouwkundigen arbeid leidt naar het welzijn en het belang van het algemeen. Terwille daarvan zullen eigen belangen van individuen of groepen hier en daar moeten worden beperkt, van ieder individu en iedere groep naar redelijkheid i.v.m. zijn economische draagkracht.

Voor zoover die beperkingen niet door samenwerking van particulier en Overheid kunnen worden verwerkelijkt, zullen van overheidswege rechtsgeldige maatregelen moeten worden getroffen. Uit hoofde daarvan geldt de conclusie, dat dan de Overheid daartoe over voldoende geschikte apparaten behoort te beschikken.

In dit verband van dit prae-advies moge dus straks worden belicht, in hoeverre het Regentschap al dan niet dergelijke apparaten mist.

§ 5. *De Technische Dienst van het Regentschap.*

Als primair apparaat behoort deze dienst aan haar taak te kunnen voldoen. De recrutering van zijn krachten moet dus met zorg geschieden. In elk geval is geboden, uit hoofde van de moeilijke taak van den lokalen technischen dienst, dat de directeur een veeljarige practijk achter den rug heeft, en zooveel mogelijk wordt gerecruteerd uit bezitters van architectendiploma van B.O.W., Waterstaat of L.W., dan wel technici die voor zulk een dienst een geëigende opleiding of practijk hebben genoten.

De leiding in het Regentschap moge dus in dier voege suggestie's geven, dat de hoofden van technische diensten zich op stedenbouwkundig gebied bekwamen. Want immers is het onweerlegbaar, dat alle goede stadsvormingmaatregelen haar juist effect zullen missen, indien de uitvoerende technische dienst de materie niet aanvoelt of beheerscht. Buitendien zijn er gevallen, waarbij juist inzicht van den technischen leider geboden is, o.a. bij het beramen en projecteeren van overheidsaanleg- en -werken, zooals wegaanleg, plantsoenaanleg, bruggenbouw, bouw van openbare gebouwen, partiële stadsverbeteringen, aanleg van autobusstations, enz. Elke aanleg en bouw van wege de Overheid, die uit een stedenbouwkundig oogpunt beschouwd niet juist is geschied t.a. dan van situatie, aansluiting of aanpassing aan den bestaanden toestand, enz., kan later blijken verkwest kapitaal en verloren arbeid te zijn, ja zelfs kan zij ook een verslechtering van plaatselijke toestanden beteekenen.

Er kan dus niet genoeg gewezen worden op het feit, dat de tegenwoordige functie van directeur van regentschapswerken nog als te onbe-

teekenend wordt beschouwd. In werkelijkheid is die functie een moeilijke, die veelzijdige kennis en sociale ambitie vereischt, al moge het ressort ook nog zoo klein zijn !

Buitendien behoort het regentschapsbestuur dien functionaris en den technischen dienst naar hun juiste waarde te schatten, en die apparaten zoo effectief mogelijk te laten werken voor hun werkelijke bestemming en ze bijv. niet te overbelasten met diensten, die in feite niet tot hun taak behooren, o.a. *beheer* over pasars, begraafplaatsen, slachthuizen enz.

College en Raad moge aan den technischen dienst autoriteit toekennen tot adviseeren op stedenbouwkundig gebied ; zij-zelve behooren zich op dat gebied voldoende te oriënteren, zoodat beslissingen betr. voorgestelde plannen tot verbetering van plaatsen meer deskundig en ambitieus worden genomen.

II.

Vraag 2.

De voorgaande inleiding houdt de à priori gegeven feiten in, waaruit de belangrijkheid van deze vraagpunten voortspuit. Hieronder volgen thans de hoofdzaken.

Vraagpunt 2., welke maatregelen zijn dan voor die plaatsen noodig ? en wel :

- a. welke onderwerpen moeten deze maatregelen betreffen ? (bv. kaarteering, uitbreidings- en bestemmingsplannen, rooilijnen, bouwvoorschriften en toezicht, grondbedrijf, weg- en padaanleg, afwatering, volkshuisvesting, openbare gebouwen, stads- en landelijk schoon, streekplan, enz.) ;
- b. wat is de taak der verschillende instanties op dit gebied ? (desa, Regentschap, Provincie resp. Gedeputeerden, Gouvernement).

§ 6. De Hoofdpijnen van Stedenbouwkundigen Arbeid in het Regentschap.

Deze arbeid zal hoofdzakelijk omvatten :

- I. *Verbetering van bestaande ongewenschte toestanden.*
- II. *Voorzieningen treffen, dat de bestaande ongewenschte toestanden in de toekomst zich niet herhalen.*
- III. *Planmatige vorming inclusief uitbreiding van plaatsen en centra.*
- IV. *Idem van de streek.*

Bovengenoemde punten zijn hier in volgorde naar de mate van urgentie gerangschikt ; zij kunnen echter hand aan hand gaan.

Om te concluderen, in hoeverre in het Regentschap noodig is één of meerdere deelen van bovengenoemden arbeid daadwerkelijk te entameeren, moge allereerst worden belicht het gebied waarover dergelijke maatregelen zullen moeten gelden.

Zoodoende zal de *mogelijkheid* voor dien arbeid en de *urgentie* daarvan moeten blijken.

§ 7. Het Arbeidsveld van den Technischen Dienst van het Regentschap.

De technische dienst van het Regentschap werkt over een gebied bestaande uit een *hoofdplaats* en *verspreide* afzonderlijke *gebiedsdeelen* van 6 à 10 districts- en 12 à 30 onderdistrictsplaatsen. V.z.v. de standplaats van het regentschapsbestuur binnen een stadsgemeente ligt, is er dus in feite geen hoofdplaats, waarover die dienst bemoeienis heeft, doch daarentegen krijgt hij een grooter gebied te beheeren. De technische dienst van het Regentschap Bandoeng bijv., bestrijkt een gebied bestaande uit 10 districten omvattende 30 onderdistricten, op tientallen kilometers van elkander gelegen. De grenzen, waarin de technische dienst zijn werkingsfeer heeft, vallen samen met die van het gebied van den regentschapsraad. Echter komen daarin *werksferen* voor van andere instanties nl. die van de Provincie: de provinciale wegen, die van diverse Landsdiensten (D.V.O. S.S. enz.) en die van de *desa's* : de *desawegen*.

In het geheele gebied van het Regentschap zijn dus t.a. van de ontwikkeling van plaatsen en centra de volgende *invloedhebbende instanties* te onderscheiden, welke onafhankelijk van elkaar hun eigen maatregelen en regelingen hebben : 1. het Regentschap, 2e. de Provincie, 3e. de *Inlandsche gemeenten (desa's)* en 4e. eventueel: min of meer *zelfstandige diensten of ondernemingen*, zoowel van het Land als van particulieren, nl. D.V.O., Landsboschbedrijf, Landsrubberondernemingen, particuliere ondernemingen enz., wier concessie's buiten de onmiddellijke werkingsfeer van eerstgenoemde lichamen vallen.

Van een werkelijken *localen* technischen dienst, die dus één afgebakenden *localen* vollen *invloedsfeer* bezit, is er dus in feite weinig sprake.

Uit hoofde van het zoo *uitgestrekte en versnipperde arbeidsveld*, zullen dus tijd en arbeid van den technischen dienst van het Regentschap hoofdzakelijk in beslag worden genomen door het allernoodigste *toezicht* op de bebouwingen en het *onderhoud* van de openbare werken, in de eerste plaats dan die der wegen, bruggen, pleinen, riolen enz.

Voor een *leiding van de ontwikkeling en den groei* van plaatsen en centra zal dus gezocht worden naar *geschikte wettelijke voorschriften*, samengevat in een *rooilijnverordening*, een *bouwverordening*, en andere verordeningen, bij de hanteering waarvan een *automatische toepassing* (eventueel door ondergeschikt personeel) in het algemeen t.a. van genoemde ontwikkeling van plaatsen en centra behoorlijk effect moet kunnen sorteren. De bestaande Hinderordonnantie moge daarbij dan steun geven.

Deze *primaire aparaten* moeten dus in *velerlei opzichten* in de behoeften kunnen voorzien, dus niet alleen *beperkende* voorschriften inhouden, doch ook *constructieve of opbouwende*.

Die voorschriften behooren dus de *normen* aan te geven voor aanleg en bouw ; helder en be-

wust moeten dàar alle aanwijzingen in gelegd worden.

Voor al waar men moet rekenen op meer automatisch werkende toezichthouders als mantri's van het bouwtoezicht enz. dient *vaagheid te worden vermeden*, welke immers gemakkelijk leidt tot hetzij al te verstrekkende, hetzij al te toegevende toepassing, dus tot een voor beide partijen, particulier zoowel als overheid, onaangename konsekwentie.

Dat de *bewerkstelling* van dergelijke voorschriften voor het Regentschap *zeer moeilijk* is, hoewel misschien *nà behoorlijke studie wel mogelijk*, zal v.z.v. nog niet voldoende belicht, straks nader worden aangetoond.

In elk geval is het nu reeds duidelijk, dat t.a. van stedenbouwkundigen zorg, de arbeid van het Regentschap over het algemeen slechts beperkt zal kunnen blijven tot bij hetgeen boven bij punt I en II is aangeteekend, tenzij in de bestaande verhoudingen eenige wijzigingen worden aangebracht.

Het is niet ondenkbaar dat althans voor de *hoofdplaats* verdere maatregelen kunnen worden toegepast, welke de bovengenoemde punten I t/m III omvatten, bijv. *stadsplannen* voor plaatselijke *verbetering* resp. *uitbreiding*, waarover straks een nabetrachting zal worden ten beste gegeven.

Wat de zorg voor de *streek in zijn geheel* betreft, zal de taak voor de vorming daarvan moeilijk tot die van het Regentschap kunnen worden gerekend, doch zal de hogere instantie, nl. de Provincie hier *leiding* moeten geven, terwijl v.z.v. dat beperkt blijft tot een kleiner streekverband, bijv. wanneer het aangaat de onderlinge *samenhang van desacomplexen*, dus niet een afgerond totaal gebied van het Regentschap, dit door het Regentschap zelfstandig kan worden gedaan met voorlichting en goedkeuring van boveng. hogere instantie.

§ 8. *Bestaande Maatregelen, welke in het Gebied van het Regentschap thans zijn of worden toegepast.*

Tot nu beschikken de meeste regentschappen slechts over een beknopt opgestelde bouw- resp. rooilijnverordening, welke in hoofdzaak de volgende punten regelen :

- 1e. de *grenzen (strooken)*, waar de verordeningen van kracht zijn ; in de hoofdplaatsen, district- en onderdistrictplaatsen zijn de verordeningen geldig meestal in een afgerond areaal ;
- 2e. vaststelling van de *afsluit- (erf-) en gevel-rooilijnen* ; nl. langs de bij 1e aangegeven strooken ;
- 3e. de *administratieve regelingen* voor aanvraag en verleening van aanleg- en bouwvergunningen ;
- 4e. de *rooigelden* ;

5e. *bevoegdheid van rooimeester resp. bouwtoezicht* ;

6e. *strafbepalingen* bij overtredingen ;

7e. enkele *technische bouwvoorschriften*, welke voornamelijk *minima* aangeven t.a. van *kwaliteit, veiligheid en hygiëne* ;

8e. *dispensatie* door het College v. Gecomm.

Aangeteekend zij hier, dat bovengenoemde norm *nog niet* is ingevoerd door alle regentschappen ; hoewel deze opzichzelf nog summier en onvolledig is, zijn er nochtans regentschappen, welke slechts over nog veel beknoptere verordeningen beschikken.

Naast bovengenoemde verordeningen, behoudt *die van de Provincie* haar rechtsgeldigheid.

Indien dus een provinciale weg een areaal van het Regentschap doorsnijdt, dan wordt de bouw, v.z.v. die niet de door de Provincie vastgestelde rooilijnen overschrijdt, door het Regentschap geregeld ; bij overschrijding van die Provinciale rooilijnen, treedt dan de Provincie als eerste instantie op, en beslist over de betr. vergunning resp. dispensatie.

Behalve de Provinciale rooilijnenverordening, zijn er ook nog Prov. verordeningen betr. domeinhuur, bovengrondse leidingen enz., die mede in het areaal van het Regentschap van kracht zijn ; ook de voorschriften van wege de Pestbestrijding zijn in de rooigebieden van kracht.

§ 9. *De Bouw- en Rooilijnen-verordening van het Regentschap.*

Genoemde verordening is dus voor de *hoofdplaats*, en de andere *kleinere plaatsen* het *eenige eigen apparaat* ter beschikking van den technischen dienst.

Het dient thans te worden onderzocht, of de norm dezer verordening aan de eischen voldoet.

A. De eerste moeilijkheid geldt dan de *vaststelling der rooilijnen* en de *bebouwingsintensiteit*.

De gebruikelijke methode zoowel bij het Regentschap als bij de Provincies is, dat de rooilijnen in de *verordening* zelve worden vastgesteld in *tabellen*, aangevende de *trajecten* waarop de vastgestelde rooilijnen betrekking hebben, en verder de afstanden van as-weg tot de daargeldende erf- resp. gevel-rooilijnen, zoomede de breedte van de strook aan weerskanten van dat traject, welke tot het betr. rooigebied behoort.

Bovengenoemde *opzet van de Bouw- en rooilijnverordening* leidt tot de volgende *conclusies* :

- 1e. dat bij die bepaling der rooilijnen voornamelijk de *veiligheid van den weg* is beoogd : (*erfrooilijnen*) ;
- 2e. dat v.z.v. de *situatie van gebouwen* is geregeld (gevelrooilijnen, en min. afstanden), dit geldt *t.o. van den weg of van de erfgronden*, en dus *nog niet t.o. van elkaar*.

- 3e. dat dus op grond van 2e. de *bebouwingsdichtheid* resp. de overige eischen van *ordelijke situatie* (zie bij 4e) *nog niet voldoende* zijn geregeld ;
- 4e. dat v.z.v. het betreft *buiten de rooistrooken*, (bv. diep in de kampoeng, niet aan een weg), het bezwaar bij 3e des te meer geldt ;
- 5e. dat bij de vaststelling van *gelijke rooilijnen-afstanden* langs een soms belangrijk wegtraject te weinig rekening wordt gehouden met de *aanpassing aan den bestaanden toestand*.

N.B. In het Regentschap Bandoeng wordt dit bezwaar ondervangen door bij de vaststelling der rooilijnen, vooraf zoo juist mogelijk de *bestaande minimale gevelresp. erfafscheiding-afstanden van asweg* op te nemen en deze als *maatgevend* te laten gelden voor de vast te stellen rooilijnen ; zodoende heeft de praktijk in het Regentschap Bandoeng uitgewezen, dat door dat beleid minder klachten en dispensatieaanvragen zijn binnengekomen.

- 5e. dat de eigenlijke *bouwvoorschriften* den bouw nog niet voldoende regelen ;

N.B. In het Regentschap Bandoeng is het uitgangspunt geweest, dat de bouw (meerendeels door desamenschen van geringe draagkracht), niet aan te zware eischen mag worden gebonden ; aangezien ook aan een vergunning nog nadere voorwaarden en dus eischen i.v.m. het algemeen belang kunnen worden gekoppeld, kunnen dus incidenteel nog meerdere eischen dan die in de voorschriften gesteld worden verlangd.

Toelichting bij de conclusies :

Ad 1e, 2e en 5e. De methode om rooilijnen in tabellen en trajectsgewijs vast te leggen, leidt gemakkelijk tot een te *globaal* bepalen dier rooilijnen, dus zonder *voldoende aanpassing aan de werkelijke behoeften* zoowel van den weg als van de bevolking.

Immers kunnen in een wegtraject van soms één of meer kilometers lang, verschillende toestanden in de bebouwing bestaan, welke elk een *geëigende rooilijnvaststelling rechtvaardigen*, wanneer bijv. in dat traject toko- of waroengcomplexen dichter aan den weg liggen dan de overige bebouwingen, is het niet juist *één uniforme erfresp. gevelrooilijnafstand* aan te houden. In casu zou een aangenomen rooilijn-afstand of onvoldoende zijn in het belang van den weg (indien de *kleinste bestaande erfafscheidingresp. gevelafstand* als maatgevend wordt aangehouden), of de belangen van de bevolking te veel treffen (indien de *grootste* wordt aangehouden).

In het Regentschap Bandoeng wordt dat bezwaar tot een minimum gebracht door het *gemid-*

delde (dus voor beide partijen aanvaardbare) aan te houden van den bestaanden toestand.

Erkend moet worden, dat genoemde methode voor grootere plaatsen bijv. de *hoofdplaats*, waar de bebouwingen niet zooals in kleinere plaatsen, meestal in bilik doch meer *permanent* worden opgericht, niet afdoende is, ook i.v.m. schadevergoedingen, welke immers door een juiste aanpassing aan den bestaanden toestand tot een minimum kunnen worden gereduceerd.

Voor de *hoofdplaats* moet gezocht worden naar een betere methode.

Dit zou op de volgende wijze kunnen geschieden :

- a. Middels *tabellen*, dus konform de thans gevolgde methode, doch de betr. trajecten beter aan den bestaanden toestand aanpassen, wat mogelijk is door *kleinere* trajecten te nemen, welke eventueel door vaste bakens (genummerde vaste neuten), huisnummers enz. kunnen worden vastgelegd ;
- b. Middels een *rooilijnenplan op teekening* ; dit omvat echter meer arbeid en meerdere outillage. Zoo behooren o.a. goede *opnamekaarten* aanwezig te zijn.

Ad 2e en 3e. Een *afdoende ordelijke situatie* van bebouwingen kan alleen worden bewerkstelligd, indien *meerdere min. afstanden* worden voorgeschreven, dus niet alleen die van erf- en gevelrooilijnen doch ook die t.a. van de ligging der gebouwen t.o. van elkaar. In het grootere verband van de geheele plaats behoort daar nog bij een verdere situatie-regeling i.v.m. de *groepering der bebouwingen naar haar soort of aard* („zôneering”) ; het laatste geldt dan voornamelijk voor de hoofdplaats, en eischt buitendien omvangrijken arbeid (stadsplan, bestemmingsplan).

Bovengenoemde opmerking geldt voornamelijk voor de hoofdplaats.

Ad 4e. In de gebruikelijke bouw- en rooilijnverordening ontbreekt een voldoende regeling voor *gebouwen (bouw)*, *niet aan wegen gelegen* (bv. diep in de kampoeng) ; dit kan vooral in een groote plaats in de toekomst veel moeilijkheden geven, o.a. wanneer later nieuwe kampoengwegen moeten worden geprojecteerd, (te veel aansnijdingen). Dit kan worden voorzien door wegenplannen voor de kampoengs te projecteeren met vaststelling van de rooilijnen, waaraan nieuwbouw zich behoort te houden.

Ook dit geldt meer voor de hoofdplaats dan voor de kleinere plaatsen.

B. Betr. de bouwvoorschriften t.a. van kwaliteit, veiligheid en hygiëne, heeft de gebruikelijke bouwverordening de volgende *leemten* :

- 1e. Aangezien de bouwvoorschriften slechts *minima* aangeven, wordt a.h.w. aan de bouwers boven die minima volkomen vrijheid gegeven, behoudens dan dat nadere voorwaarden of eischen aan de vergunning kunnen worden

gekoppeld. Aldus ontbreekt een regeling, die den *norm* van den bouw bepaalt. Deze normen kunnen veelsoortig zijn zooals er in werkelijkheid — althans in de hoofdplaats al — *veelsoortige gebouwen* bestaan en worden opgericht (zie : paragraaf : „De Vrije of Natuurlijke Groei van Plaatsen en Centra”, bij ad b).

- 2e. Meerdere voorschriften, welke den *vorm. resp. den aard* van den bouw omvatten, zooals die betr. gevelhoogte, oppervlakte vertrekken, enz. ontbreken. Deze voorschriften regelen voornamelijk den welstand.

Genoemde bezwaren gelden ook hier meer voor de hoofdplaats dan voor de kleinere plaatsen, uithoofde ook dat in een hoofdplaats de bebouwingen (gebouwen) meer gedifferentieerd van kwaliteit, soort en aard zijn, een *differentiatie die niet over het hoofd mag worden gezien* (zie : paragraaf : „De Vrije of Natuurlijke Groei van Plaatsen en Centra”).

Men komt thans tot de volgende conclusie's :

- 1e. dat de *gebruikelijke Bouw- en Rooilijnverordening* als apparaat voor de kleinere district- en onderdistrictplaatsen betrekkelijk toereikend is, evenwel *niet voor de hoofdplaats*.
- 2e. dat in elk geval genoemde verordening voor *verbetering in het algemeen* vatbaar is.

§ 10. Maatregelen voor de Hoofdplaats.

Terwijl voor de kleinere district- en onderdistrictplaatsen de werkelijke urgentie eener intensievere leiding bij haar ontwikkeling misschien nog niet geboden ware, zóó moge dat zeker wel het geval zijn voor de *hoofdplaats*. Want dezelfde motieven, welke tot activiteit in de stadsvorming- resp.- verbetering der gemeentelijke steden hebben geleid, zijn welhaast voor elke regentschaps- hoofdplaats aanwezig, al moge dit in mindere mate zijn en verschillend voor elke hoofdplaats.

In algemeene trekken zijn deze *motieven* de volgende :

1. *verkeersmoeilijkheden* meestal langs de interlocale wegen in de plaats, en in pasarbuurten) ;
2. *wanordelijke en te dichte bebouwingen*, en/of *in hygiënisch en technisch opzicht gebrekkige* bebouwingen langs interlocale wegen, in pasar- en tokobuurtten, in de bevolkingskampoen, in de buurt van Aloen²'s;
3. *onordelijke en leelijke stadsaanleg-* resp. *ontwikkeling en groei* in het algemeen (in de buurten als bij 1 en 2) ;
4. *bestaande behoefte aan stadsuitbreiding* (uit hoofde van verwachte beteekenende bevolkingstoename en i.v.m. punten 1 t/m 3).

Het gaat hier niet erom grootscheeps te doen, daarvoor mist het Regentschap voldoende *draagkracht*, doch wel behoort door het Regentschap *meer te worden gedaan* dan het thans op stede-

bouwkundig gebied heeft gepresteerd. Hier geldt dan het parool : „Make the best of it”.

Voorts moet men erkennen, dat al wat het Regentschap op dit gebied behoort te doen, alleen kan langs den *weg van geleidelijkheid*, omdat het goed leiden van stadsontwikkeling slechts *tastenderwijs* mogelijk is, zelfs in fazen die over jaren verlopen, te meer daar elke fase van ontwikkeling en groei de onmiddellijk urgente maatregelen voor zich-zelf zal bepalen.

Het ligt dus aan het onderzoek op elke hoofdplaats afzonderlijk, waar men met de leiding *beginnen* moet ; ook de draagkracht van het Regentschap moet dat beslissen.

Hieronder wordt een *werkprogramma* voorgesteld betr. de noodige stadsvorming-maatregelen, in *volgorde harer urgentie en omvang* :

- I. *Efficiency betrachten in den Technischen Dienst van het Regentschap* ;
- II. *de huidige Bouw- en Rooilijnverordening herzien en verbeteren* ;
- III. *partiële stadsverbeteringen entameeren, o.a. betr. pasar- en tokobuurtten, doorbraken, Aloen²-zorg enz. ;*
- IV. *kampoengverbeteringen : pad- of wegaanleg, afwatering ;*
- V. *algemeenplan met aangifte van bestemmingen, dus ordening van den toekomstigen bouw ; waarin ook worden geprojecteerd : wegenverbeteringen (zooals doorbraken, omleggingen, verbredingen) en uitbreiding van het wegensstelsel ; dat plan rechtsgeldig te maken middels situatieverordening en/of rooilijn- resp. bouwverordening ;*
- VI. *Volkshuisvesting ;*
- VII. *grondbedrijf.*

Ad I. Zie paragraaf : „De Technische Dienst van het Regentschap.”

Ad II. Zie paragraaf : „De Bouw- en Rooilijnverordening van het Regentschap.”

Mogelijk is een splitsing in *bouw- en rooilijnverordening voor de Hoofdplaats* en die *voor de district- resp. onderdistrictplaatsen* ; voor de laatste kunnen de huidige verordeningen met eenige verbeteringen worden aangehouden. Die, bestemd voor de hoofdplaats zóó uit te breiden, dat zij *t.a. van den particulieren bouw verder* gaan (zie voorgaande paragraaf). Indien II gepaard gaat met V, deze bouwverordening te baseeren op een *algemeenplan* en omgekeerd ; in dit geval moeten beide tezamen regelen een zekere „zôneering” van de stad, d.i. een verdeling in zônes of kringen met *verschillende bestemming* (zie hierover de reeks artikelen over „Bouwverordenvingsvragen” in I.B.T. Locale-Techniek 1933 No. 1, '34 No. 2 en '35 No. 2). Toch zal de bouwverordening moeten zijn *eenvoudiger dan die eener gemeente*, doch meer dan de huidige toegepaste bouwverordeningen. E.e.a. zal aangepast moeten worden aan

het *geëigende in het Regentschap* dat toch wezenlijk anders is dan in gemeentesteden, bv. wat aangaat omvang, bevolkingsgroepeerings, bouw-normen en stedelijk aspect (stadsschoon).

Aanbevolen wordt een *samenwerking* tusschen diverse Regentschappen tot het vinden van een voor het Regentschap geëigende, bereikbare verbetering der bouw- en rooilijnverordeningen. Mogelijk ware hiervoor een *commissie in te stellen, die deze materie in studie neemt*.

Ad III. Deze maatregelen zijn slechts voor elk regentschap afzonderlijk te beoordeelen, doch meestal, gezien dan de huidige toestanden, reeds geboden. Het uitgangspunt moge als regel vormen de *pasar*. Een verbetering der pasar tot eene, die door beteren bouw en opzet voordeliger wordt (lucratiever) in exploitatie, bekostigt voor een deel de overige verbetering van de pasaromgeving. Speciaal over de pasar moge hier herhaald worden de verwijzing naar een artikel van medewerker dezes over „Sociaal-technische en Stedebouwkundige Studiën over het Regentschap”, I.B.T. Loc. Techn. Nov. '35, onder hoofdst. „De Bevolkingspasar als een belangrijke Factor voor de Ontwikkeling van een Plaats”.

Betr. verbetering van tokobuurtten kunnen bijv. reeds effect hebben *trottoiraanleg* aan de wegen; *doorbraken* kunnen het verkeer aanzienlijk verbeteren; betr. de *Aloen²-zorg*, zie het vervolg van boven aangehaald artikel onder hoofdst. „De Aloen²”, in het jongste no. van I.B.T. Locale Techn.

Partiële verbeteringen kunnen zeer effectief zijn t.a. de verdere ontwikkelingen van de plaats in de toekomst. *Zij kunnen dienen als leidraad bij het tastenderwijs zoeken naar een stadsvorm*.

Ad IV. De huidige toestanden in de *regentschapskampoen*gs zijn over het algemeen nog *beneden het normaal peil*, al wordt dit streng aangenomen overeenkomstig de sociale draagkracht van de betr. bewoners. Vooral in de hoofdplaats, waar dichtere bebouwing en onhygiënische aanleg en bouw eerder dan op het platteland funest kunnen zijn, behoort de overheid leiding en daadwerkelijke hulp te verleen.

De verbeteringen moge dan vooreerst betreffen *eenvoudigen padaanleg* met behoorlijke *afwatering*, welke de aanliggende erven mede draineeren. In het Regentschap Serang werd zulks bv. reeds geëntameerd (kp. Kaoedjon).

De bevolking eener regentschapshoofdplaats is in wezen nog echt Inheemsch, met een levend gevoel voor collectieve samenleving (zie: het bovenaangehaalde artikel in I.B.T. L.T. Nov. '35, bij hoofdstuk „De Doekoeh en de Desa”; vele kampoengs zoomede haar inwoners vertoonen in de hoofdplaats van het Regentschap nog het desa-karakter). Zodoende zal, vooral door de zoo bekende overredingskracht van het B.B. mogelijke samenwerking met de bevolking — wat bijv. grondafstand betreft — gemakkelijk verkregen worden. Een geschikte *propaganda over kampoenverbetering* zal zelfs kunnen bewerken, dat de bevolking-zelve ook het initiatief neemt.

Overheidssteun dient te worden verleend bij het maken van uniforme *faecaliënafoer, rioleeringswerken* enz., bv. aanmaak van zinkputten of tanks, voor gemeenschappelijk gebruik, groepsge-
wijs gecombineerd.

Enz. enz.

Ad V. Voor zoover bekend zijn er nog maar weinig regentschappen die een algemeen plan hebben geprojecteerd. Het Regentschap Malang heeft in dit opzicht, naar men verneemt, ook wat van betekenis geprojecteerd; ook in het ressort Bandoeng is er ondertusschen wat gedaan, o.a. uitbreidingsplannen van Lembang en Pengalengan. Poerwokerto heeft omstreeks '31 een algemeen plan geprojecteerd, hetwelk toen geschiedde in samenwerking met de S.D.S., die dien arbeid gedeeltelijk financierde. Hier ligt dus een mogelijkheid ook voor de andere regentschappen tot samenwerking met de binnen het Regentschap gelegen krachtige lichamen, zooals B.P.M., Suikerondernemingen, enz. voor zoover dergelijke Myen nauwe aanraking met de stad hebben.

Behalve Poerwokerto zijn er ook nog andere Regentschappen, die plaats-plannen hebben geprojecteerd. Het Regentschap Malang heeft in dat opzicht, naar men verneemt, ook reeds wat gepresteerd. In het Regentschap Bandoeng is er ondertusschen ook wat gedaan, o.a. een uitbreidingsplan van Lembang.

Voor een *juiste ontwikkeling* van een plaats (stad) is het *stadsplan met de bouwverordening* (resp. *rooilijnenverordening*) *fundamenteel*.

Zij omvatten tezamen nagenoeg allen arbeid op stedebouwkundig gebied. De *juiste gang* van zaken moet zijn dat boven opgesomde punten I t/m IV, VI en VII, of gezamenlijk moeten gaan met het ontwerp van het stadsplan en bvg. verordeningen, of een gevolg zijn van de in het stadsplan ontwikkelde gedachte. Immers kunnen bovengenoemde werkzaamheden, — indien zij vóór het totstandkomen van een stadsplan worden geëntameerd dat plan vastzetten ten gevolge van vooruit weinig doordachte beslissingen, o.a. kan het gelden t.a. van wegomlegging, enz. enz.

Want een *stadsplan is in feite een scherpe fixering van de plaats of de stad, hōe zij is, en hōe zij in de toekomst moet of gedacht kan zijn*. Het zou dus voor de hand liggen, dat het Regentschap zulks eerst entameere.

De *financiële konsekwenties* hebben — althans gedurende de totstandbrenging van dat stadsplan geen noemenswaardig gewicht; immers geldt het voorshands het projecteeren van een plan, en dus nog niet werken, welke beteekenend in het Regentschapsbudget grijpen. Het ontwerpen van het project kan misschien bewerkstelligd worden door den Technischen dienst, geadviseerd door een *Commissie*. In deze Commissie behooren dan zitting te hebben niet alleen deskundigen op dit gebied (o.a. Directeuren van gemeentewerken van naburige gemeentesteden, technici van de

Provincie, verkeersdeskundigen, enz.), doch ook Inheemsche juristen, particuliere bouwkundigen, enz.). Buitendien zullen er ook vertegenwoordigers van de bevolking-zelve moeten worden benoemd, die dan uit de verschillende bevolkingsgroepen worden gerecruteerd.

Het moge misschien wel een jaar of meer duren, voordat zulk een plan een vasten vorm aanneemt, doch in elk geval is daarmee een begin gemaakt.

Het eerste bezwaar zou zijn, dat er geen voldoende personeel beschikbaar is, dat het tekenwerk kan doen. Immers de directeur van den dienst hoeft dat zelf niet te verrichten. Hij verricht wel het noodige intellectuele werk, dat hij in den vorm van schetsen of aanwijzingen kan opdragen.

Een ander bezwaar doet zich voor, wanneer het Regentschap geen opnamekaarten ter beschikking heeft. Immers is een behoorlijke opname van de plaats en haar onmiddellijke omgeving vereischt, nl. hetzij op de schaal 1 : 5000 en 1 : 1000, hetzij alleen op de schaal 1 : 2000. Bij het 1e geval kan de opname 1 : 5000 dienen voor het algemeene plan dat zoowel bestemming als uitbreiding omvat, en die op 1 : 1000 voor detail-(uitvoerings-) plannen. Bij het 2e geval wordt de arbeid minder bewerkelijk, daar bovengenoemde plannen alle op dezelfde opname 1 : 2000 kunnen worden bewerkstelligd.

Voorts moge hier de aandacht worden gevestigd op de mogelijkheid voor opname middels luchtfotographie. Het is gebleken dat met deze luchtkarteering goede opnamen kunnen worden verkregen. Normaal bedragen de kosten daarvoor 4.5 à 7 f/ha, welke kosten evenwel mogelijk kunnen worden gereduceerd, indien meerdere regentschappen en/of andere diensten daarvoor samenwerken. Buitendien is misschien mogelijk samenwerking met ondernemingen tot stand te brengen.

Bovengenoemde bezwaren mogen echter niet remmend werken op de goede wil van het Regentschap. Want juist in deze tijden van werkloosheid, dient ook het Regentschap ernaar te streven meer arbeidsmogelijkheden te scheppen. De thans voorgedragen arbeid geeft daarvoor goede perspectieven, immers het kapitaal of de uitgaven dan komen ten goede van de plaats zelf en van zijn inwoners. Het moge zijn wegaanleg, bouw van openbare gebouwen, tekenwerk, en wat dan ook, alles zal blijven in de boezem van het Regentschap zelf.

In elk regentschap zijn er altijd geschikte opnemers en tekenaars, werkloozen, die reeds blij zijn als zij een beetje eten kunnen verdienen. Een opnemer van 30 f/mnd een tekenaar van 20 f/mnd. maken per jaar tezamen met andere kosten nog niet eens f 1000.—, terwijl daarmee een uiterst nuttigen en voor de toekomst veel betekenenden arbeid kan worden verricht. Buitendien geldt het voorshands niet het geheele Regentschap, doch hoofdzakelijk gaat het om de hoofdplaats.

Laat men het algemeene plan voorshands achterwege, en wil men *directe resultaten* van den arbeid, dan zit er niets anders op dan *verbeteringen* aan te brengen konform de boven afzonderlijk genoemde punten I enz.

Hiervoor zou een *opname beperkt* kunnen blijven bij hetgeen men onmiddellijk noodig heeft.

Ad VI. Volkshuisvesting is een der meest effect gevende maatregelen tegen gebrekkigen particulieren bouw en aanleg. Zij brengt aan de bevolking billijke woonvoorwaarden, en brengt haar tastbaar op een sociaal hoger peil.

Zij kan kernen tot stand brengen van een gezonde samenleving in de woonwijk; zij geeft aan de bevolking het bewustzijn van collectief leven.

Een volkshuisvesting, gerealiseerd in een of meerdere technisch, hygiënisch en esthetisch goed gebouwde wijken, schept a.h.w. *standaard-wooncentra*. Deze vormen de schakels tusschen de individuele woning en de gemeenschappelijke stad.

Elders werd genoeg ervaren, dat volkshuisvesting, vooral voor de doorsnee-bevolking, zichzelf kan rechtvaardigen. Als voorbeeld moge dienen het merkbaar verschil der woontoestanden in de kampoeng Mlaten te Semarang vóór en na de totstandkoming van de volkshuisvesting aldaar (zie e.e.a. in I.B.T. Locale Techniek 1932 No. 1/2 over „Exploitatie en Bebouwing van het Land Mlaten Semarang”).

Voor het Regentschap zal een volkshuisvesting niet bepaald gemotiveerd worden door woningnood; zoover is het in de Regentschapshoofdplaats nog niet gekomen. Doch wel geldt dat als een, boven reeds genoemde, *sociale opvoeding in de wijze van wonen*.

Dikwijls stimuleert volkswoningbouw door de overheid resp. krachtige particuliere lichamen ook *vaardigheid in den particulieren bouw*; zij vormt een soort aansporing. Hoe dit verloopt is moeilijk te volgen, in elk geval is dat waar te nemen en te onderkennen. Als voorbeelden kunnen hier worden aangehaald de *toenemende bouw van woningen in de kampoengs* door particulieren *na dat*, hetzij een Gemeente, hetzij een N.V., hetzij een firma, volkswoningen en gros hebben gebouwd. Op Semarang, Bandoeng, Buitenzorg, Soerabaja, enz. is dat aantoonbaar. Weliswaar hebben goedkoopere bouwprijzen dat ook gestimuleerd, doch dat is voor de kampoengbevolking niet overwegend, immers haar economische kracht daalt minstens even snel als de prijzenstandaard. Zelfs de van wege der Pestbestrijding tot stand gebrachte woningverbeteringen hebben in dien zin ook medegewerkt (die invloed is merkbaar op Tasikmalaja en Tjiamis); elke frissche bouwbedrijvigheid is aanstekelijk ook voor de kampoengs. Men bekijke eens de bergplaatsen Tawangmangoe in Solo en Pengalengan in Bandoeng en oordeele zelf

hoe thans de kampoengs ijverig aan het bouwen van *betere kampoeng-woningen* zijn, *nadat* vele bouwers uit de stad die bergplaatsen met complexen van landhuizen hebben uitgebreid.

Het Regentschap dient zulk een arbeid dus niet als een luxe te beschouwen, doch als een nuttig onderdeel van de stadszorg. Betr. de financiële basis van zulk een arbeid moge suggestie's worden gegeven tot *samenwerking met de Alg. Volkscredietbank*. Men kan zich wellicht beperken bij steun geven aan den individueelen bouw door bouwcredietverstrekking, met redelijke afbetalingsvoorwaarden. Waar dat voor het kampoengvolk misschien geen behoefte is, aangezien in de kampoengs bijna elk reeds een erfje en een huisje bezit, welk hij graag behoudt en ongewijzigd laat, zoo zal het voor den middenstand en kleinere prija's bliken een groote hulp te zijn.

De meeste van deze groep zijn *arm aan woningbezit*, hoewel logischerwijze gesproken, zij in dat opzicht economisch eerder geborgen zijn dan de kampoengbewoners.

Ad VII. Grondbedrijf kan pas van nut zijn, indien de hoofdplaats in die mate groeit en ontwikkelt, dat zij op een kleine gemeentestad gelijk, waar sterkere groepen dan de Inheemsche overwegend beginnen te worden. Immers motief voor een overheidsgrondbedrijf is voornamelijk dat, wanneer *verderfelijke grondspeculatie* door grond-aankoopers tot prijsopdrijving leidt. Vooreerst zou dat dus dienen ter bescherming van de economisch zwakkeren.

De ontwikkeling en de groei van de regentschapsplaatsen gaan in het algemeen niet in zulk een snel tempo dat reeds grondspeculatie een beteekenenden rol kan spelen.

Evenwel kan het grondbedrijf ook voor andere doeleinden dienen, o.a. als een der middelen van de Overheid tot het in de hand houden van de bestemming en het gebruik van gronden, indien de Overheid voornemens is den toekomstigen bouw behoorlijk te ordenen. Is dit laatste niet het geval dan heeft grondbedrijf voorshands geen zin. Vooral biedt het Regentschap door gemis aan voldoende economische draagkracht van welhaast alle lagen der bevolking, weinig perspectieven voor een lucratieve exploitatie van gronden. Wij mogen zelfs gelooven, dat zulk een overheidsexploitatie door de bevolking zal worden misverstaan.

Bovenstaande toelichtingen worden hier te berde gegeven, niet zoozeer om het aanvaardbare daarvan dan wel om alleen de hoofdpunten aan te geven, welke het onderwerp van dit prae-advies het nauwst raken.

§11. Openbare Werken — Stedelijk Schoon — Landelijk Schoon.

Het Regentschap dient er zich wel rekenschap van te geven, dat het bij het oprichten van open-

bare werken in feite *bouwt voor de gemeenschap*. Vóór alles moet dus daarbij het algemeen belang gediend worden.

Voorbeeld: indien het Regentschap ertoe mocht komen een plantsoen of een sportveld, een pasar, een zwembad, enz. aan te leggen, behoort steeds aan iedere laag der inwoners een gedachte te worden gewijd; dit kan verband houden met de ligging in de stad, met den aard van de inrichting of van den bouw, met het aesthetisch aspect, enz. Niet alleen utiliteit dient de Overheid hier voor te staan, doch met de bestede kosten moet ook verkregen worden een *verbetering van het stedelijk schoon*.

Het moge misschien gelden een pasarbouw, een bouw van een brug, van een raadhuis, enz., een weg- of plantsoenaanleg, enz., steeds zal een *aesthetische verzorging* onmisbaar zijn, even onmisbaar voor onzen zin als bijv. de verzorging van onze inrichting thuis.

Ter verkrijging van dien eisch, moge misschien iets meer besteed worden aan kosten, doch de voldoening van ingezetenen zoowel van de Overheid zelf, — de paedagogische cultureele waarde die zulk een bouw kan hebben, zal die meerdere inspanning wel waard zijn.

Evenwel kan men een bouw of een aanleg met dezelfde kosten even goed mooi als leelijk maken. Door een eenvoudige aanpassing aan den essentielen aard van de plaats kan men reeds veel bereiken.

De gelegenheid, die de Overheid heeft, meer dan den particulier, om iets van beteekenis te bouwen of aan te leggen, moge juist het streven houden, om bovenal aan de plaats een zeker cachet te geven, al zou dat voor het Regentschap op een bescheiden wijze moeten zijn.

Evenals het stedelijk moet het *landelijke schoon* verzorgd worden. Doch hier zal het voornamelijk gelden het *beschermen* van dat schoon. Immers veelal is het ongerepte landelijke zooals de natuur het maakte reeds schoon. Een landelijke weg met passende boomenbeplanting kan daarbij aan het schoone bijdragen; leelijke aanleg of bouw kan daarentegen — door misschien een met het landelijke contrasteerenden aard — de omgeving aanmerkelijk bederven.

§12. De Taak der Verschillende Instanties — Haar onderlinge Verhouding — Samenwerking.

De Provincie.

De Provincie beheert de voornaamste inter-locale wegen, en stelt hiervoor, zoomede voor rivieren en leidingen de rooilijnen vast. De opzet van de provinciale rooilijnverordening geschiedt op dezelfde wijze als die van het Regentschap, zoodat de daar t.a. van de rooilijn-vaststelling gemaakte gevolgtrekkingen ook hier gelden. Voorzover de provinciale rooilijnen niet worden over-

schreden, bemoeit de Provincie zich echter niet met den bouw; het bouwtoezicht geschiedt dan normaal door het Regentschap.

In grootere mate dan bij het Regentschap wordt hoofdzakelijk de *veiligheid van den weg* voorgestaan, wat blijkt uit de veelal ruim genomen rooilijnafstanden langs de provinciale wegen.

In West-Java heeft de Provincie haar standpunt in deze reeds zoodanig gewijzigd, dat zij het aan het Regentschap overlaat om andere beter aangepaste rooilijnen voor te stellen, welke dan — indien zulks werkelijk geboden is i.v.m. de behoeften van de bevolking — gunstig zullen worden beoordeeld.

Uit den aard der zaak kan de ontwikkeling en de groei van de vestigingen langs de provinciale wegen door bovengenoemde meervoudige overheidsbemoeienis moeilijk in de hand worden gehouden. Evenwel, wanneer de Provincie reeds bij haar rooilijnenvaststelling ook rekening houdt met de inzichten van het Regentschap — dat immers door een intensievere bemoeienis met de plaatselijke bevolkingsbelangen een beteren kijk heeft —, dan zal dat de bovengenoemde ontwikkeling en groei niet anders dan ten goede komen. Immers een ander beleid van de Provincie zal al te zeer remmend werken op de „goede wil” van het Regentschap, vooral daar elke provinciale verordening voor een lagere instantie bindend is en dus de laatste voor een „fait accompli” kan zetten.

Genoemde *samenwerking* moge zich nog verder strekken, zoodanig dat de Provincie, bij eventuele plannen van wege het Regentschap voor plaatsverbetering- of -uitbreiding enz. niet alleen de noodige *voorlichting* geeft, doch bovendien wanneer de beslissing over de goedkeuring wordt genomen, dat Regentschap niet al te dikwijls voor een „veto” doet staan.

Voor het overwegen van *streekplannen* zal zulk een samenwerking uitermate effectief zijn; misschien ook kunnen *meerdere regentschappen hier gezamenlijk arbeiden onder de leiding dan van genoemde hogere instantie*.

Voorts moge de Provincie niet al te dikwijls en te zeer afwijzend zijn tegenover eventueel voorgestelde regentschapsleeningen.

De Desa.

Met de desa's heeft de technische dienst van het Regentschap betrekkelijk weinig bemoeienis. Aan den eenen kant kan het Regentschap die desa's niet aan haar lot overlaten, doch aan den anderen kant mag het niet al te zeer in de belangen dier Inl. gemeenten grijpen.

Uit hoofde daarvan kan het Regentschap dan ook niet anders dan *adviseerend* en overredend werken, waarbij vooral de zoo welbekende soepelheid van den Inl. B.B.-ambtenaar hier vruchtbaar kan zijn.

De praktijk in Bandoeng heeft bewezen, dat een nauwe *samenwerking tusschen B.B., Regentschapswerken en Desabestuur* goede resultaten geeft. Zoo is daar meermalen gebeurd dat de bevolking ten behoeve van wegaanleg- of -verbreding de benoodigde erfstrooken gratis of tegen gereduceerde prijzen afstond. Bij juiste *tact en beleid* en met handige hanteering van artt. 16 en 17 van de Inl. G.O. (betr. „Van de vordering van (desa) diensten ...”) blijken velerlei moeilijkheden te kunnen worden opgelost.

Doch een principieele vraag vormt de kwestie van *schadevergoedingen* in de desa. Formeel zou elke desa de kosten van voor haar bestemde werken zelf moeten betalen. Doch in geval dat de desa die werken in feite zelf niet wenscht, m.a.w. dus dat die werken haar van wege het Regentschap zijn opgedrongen, zoo zou het Regentschap moreel verplicht zijn zelf de konsekwenties te dragen.

Alzoo bestaan dus hier *problemen*, welke van zelf ook *agrarische zaken* aanraken, en welke *ter wille van de goede ontwikkeling van de desa's in het grootere verband van het Regentschap opgelost behooren te worden*.

Het Gouvernement.

Als *allerhoogste instantie* behoort het Gouvernement ter zake van de ontwikkeling en groei van plaatsen en centra niet al te afzijdig te blijven. De dikwijls door Haar gedane suggestie voor een matiging in de door de zelfstandige gemeenschappen te nemen maatregelen moge niet al te zeer remmenden invloed hebben.

Zooals bekend is door Haar een *Stadsvormingscommissie* ingesteld, welke commissie voorschijns zich bezig houdt met de stadsgemeenten. Evenwel vervatte de Regeeringsopdracht aan die commissie ook behartiging van regentschappen.

Op deze commissie moge thans dan een beroep worden gedaan dat zij aan deze regentschappen wel voldoende aandacht en belangstelling wijdt.

Voorts zou *financiële steun* aan de regentschappen hier en daar geboden zijn, vooral dan ten behoeve van dezulke werken, welke niet alleen van sociaal belang doch op zich-zelf rendabel zijn, zooals pasarbouw, bouw van slachthuizen enz.

III.

Vraag 3. Behooren deze maatregelen in beginsel analoog te zijn aan die, welke veelal door (voor) de Gemeenten worden getroffen, of behooren zij in een anderen geest te worden opgenomen, en zoo ja, hoe dient dan in het algemeen hun karakter te zijn?

§13. Vergelijking Gemeente — Regentschap.

Ter juiste beoordeeling betr. deze vraag moge onderstaande vergelijking dienstig zijn.

	<i>Gemeente :</i>	<i>Regentschap :</i>
1. <i>Gebied :</i>	beperkt en weinig gedifferentieerd ;	uitgestrekt en sterk gedifferentieerd ;
2. <i>Stadsfunctie :</i>	hoofdzak ;	bijzaak ;
3. <i>Draagkracht :</i>	matig tot groot ;	gering tot matig ;
4. <i>Bevolking :</i>	bijna geheel stedelijk en sterk gedifferentieerd ;	grootendeels landelijk en weinig gedifferentieerd ; stedelijke bevolking klein en matig gedifferentieerd ;
5. <i>Sociale constellatie en Behoeften :</i>	meer ontwikkeld en gedifferentieerd ; hogere levenseischen ;	meer primitief en homogeen, geringe levenseischen ;
6. <i>Oriëntering :</i>	meer Westersch ;	meer Inheemsch ;
7. <i>Bestuur :</i>	intensief en betr. onafhankelijk van hogere instanties ;	extensief en betr. afhankelijk van hogere instanties ;
8. <i>Technische dienst :</i>	beter geoutilleerd ;	minimaal geoutilleerd ;

Bovenstaande fixeering geeft reeds voldoende den weg aan. In elk geval staat het reeds vast, dat men van het Regentschap niet datgene kan en mag vergen, als wat door de gemeenten tot nu kon worden tot stand gebracht. Er moet dus tusschen beide wel degelijk een onderscheid worden gemaakt. Wel kunnen alle door de stads gemeenten reeds toegepaste maatregelen als leidraad dienen, doch het Regentschap zal vóór alles naar een *geëigende methode* moeten zoeken ; dienengevolge moeten dus alle maatregelen hier getoetst worden aan de essentiële *geaardheid van het Regentschap*.

Bij een dergelijke toetsing dient het volgende beleid te worden voorgestaan (de nos. verwijzen naar bovenstaande vergelijking).

1. en 2. Uit hoofde van het uitgestrekte gebied kan het Regentschap zijn arbeid niet overal opvoeren. De meerdere zorg zal dus geconcentreerd moeten wezen in de *hoofdplaats* en tot enkele andere centra. Immers is deze hoofdplaats uiteraard een middenfase tusschen de kleine (district- resp. onderdistrict-) plaats en de gemeentelijke stad. De natuurlijke gang van zaken, nl. dat er een zekere geleidelijkheid moet zijn in de ontwikkeling en den groei van kleinere plaatsen tot grote steden, moet dus worden gevolgd. Uit hoofde daarvan dienen dus voor de hoofdplaats maatregelen te worden getroffen, welke meer zijn dan die bestemd voor kleinere plaatsen doch minder dan die voor de gemeentelijke steden.

De *hoofdplaats* behoort dus een *geëigende regeling* te krijgen.

3. De *mindere draagkracht van het Regentschap* zal min of meer tot gevolg hebben dat eenige *besecheidenheid* wordt betracht bij het doorvoeren van de maatregelen. Des te grooter moet daarbij evenwel de *ambitie* zijn ; die zwakte moet niet voeren tot het innemen van het standpunt „laissez faire laissez aller”, doch integendeel reden geven om zich tot het uiterste in te spannen om te bereiken het beste wat er te bereiken valt. Herhaald moge hier worden het reeds gezegde betr. de urgentie van *Gouvernements steun*.

4. en 5. I.v.m. de *minder gedifferentieerdheid van de bevolking* zoowel van die harer *sociale constellatie*, en ook i.v.m. met de *eenvoudige en mindere eischen*, zal wat betreft den aard en den omvang der te nemen maatregelen het volgende in acht moeten worden genomen :

- eenvoudiger* opzet van plannen, o.a. minder gedifferentieerde bestemmingen enz. ;
- efficiency* in bovengenoemden opzet ;
- eenheid* in idem.

Bovengenoemde opzet betreft dan o.m. de uitbreidingen van wegen, wijken, enz., ook de bouw-, rooilijnen- en andere voorschriften.

Voor de kleinere plaatsen geldt het boven vooropstelde in grootere mate.

6. Het *Inheemsche karakter* van het Regentschap is van groot gewicht bij het bepalen van den *vorm en het algemeen aspect* van de plaatsen. Zoo zal bij het oprichten van openbare werken of velerlei aanleg van wege de Overheid met die eischen rekening moeten worden gehouden. Die vorm en die aspecten kunnen echter niet blijvend zijn, want Indië kan in dat opzicht niet konsekwent wezen vanwege de emancipatie naar Westersche richting. Bij elke fase van ontwikkeling moet men dus rekening houden met het werkelijk essentiële van den bevolkingsaard. Deze zal eerst misschien *traditioneel Inheemsch* blijven, doch later een tikje Europeesch en verder misschien een volkomen *samenvloeiing van het Westersche en het eigene bereiken*.

Het zonder meer obstinaat blijven bij de eigen geaardheid zal dus op den duur te ongunstig met de werkelijkheid contrasteeren.

Dat hierboven vooreerst het eigene wordt voorgedragen moge dus dezen zin hebben, dat het Regentschap gedurende haar voortgaande ontwikkeling haar eigen geaardheid niet mag negeren, d.w.z. dus dat de bovengenoemde *samenvloeiing van Westersch en Inheemsch karakter* geleidelijk en evenwichtig moet gaan.

In hoeverre dat evenwichtige dient te worden betracht, zal elke hoofdplaats of elke kleinere plaats voor zichzelf moeten beslissen.

Een plaats als Japara bijv. zal meer gericht moeten zijn op het Inheemsche dan Koedoes, Soemedang meer dan Garoet, enz.

7. Het feit dat de leider in het Regentschap, de Regent, zulk een breed arbeidsveld voor zich heeft, zich zoo intensief met de eigenlijke bestuurszaken moet bezighouden, zal maken dat een diligente leiding bij de ontwikkeling van plaatsen en centra voor den leider bijna niet mogelijk zal zijn. Aan den anderen kant is het de Regent, die uithoofde van zijn lange ambtsperiode en veelal oude relaties hokvaster is en daardoor meer de noodige plaatselijke kennis en den juisten kijk op de zaken bezit, dan een burgemeester, die meestal gedurende een kleine periode funktioneert.

Meestal zal de Regent dan ook moeten bouwen op zijn medewerkers: het *College en den Raad*. Het zal dan verder van deze laatste instantie's afhangen, i.c. dan van haar interesse, toewijding en ambitie voor de werkelijke plaatselijke belangen, of in dezen arbeid voldoende succes zal worden behaald. Een flinke dosis lokaal patriotisme zal daar tot het goede doel kunnen bijdragen!

8. De outilleering en personeelsvoorziening van den *technischen dienst van het Regentschap* behoort herzien te worden; o.m. is vermeerdering van lagere funktionarissen zooals tekenaars, opnemers, toezichthouders bij den bouw, enz. geboden.

IV.

§14. Slot.

Thans komende aan het slot van dit prae-advies, moge nog aangeteekend worden, dat hetgeen tot nu hier is betoogd, slechts een globalen inhoud bevat, die voornamelijk de uitgangspunten heeft aangewezen voor een bredere bespreking.

Het ligt niet in de lijn van prae-adviseurs, om over deze materie, meer positieve uitweidingen te geven, daar zij daarvoor zich niet competent genoeg achten.

Weliswaar hebben zij reeds gewaagd in enkele punten zich beslist uit te laten, doch dat moge dan juist aansturen op een vruchtbaar debat in dezen kring, hetwelk immers aan de zaak niet anders dan ten goede kan komen. Vooral dan omdat dit onderwerp zoowel bestrijkt, niet alleen de techniek van stedenbouw in technischen zin, doch ook vele andere onderwerpen, sociologie, economie, agraria, jurisprudentie enz., mag worden gehoopt op een belangstelling in een brederen kring.

§ 15. Samenvatting.

1. Ter zake van aanleg en bouw zijn de huidige toestanden in diverse plaatsen en centra der Regentschappen in het algemeen min of meer onvoldoende uit de oogpunten van orde, hygiëne, verkeer en sociale techniek; die toestanden ontwikkelen zich thans als regel in ongunstige richting. (§§ 1 en 2)

2. De huidige toestanden zijn in feite het resultaat van twee hoofdfactoren: 1e. de vrije of natuurlijke, uit de plaats zelf voortkomende groei en 2e. de aanleg door een hooger, niet-locaal bestuur, tot stand gebracht zonder onmiddellijke samenhang met dien groei en zonder lokaal plan. (§ 2)
3. Het is de taak der plaatselijke overheid, d.i. van het Regentschap, daadwerkelijk leiding te geven bij de ontwikkeling en den groei van plaatsen en centra; deze leiding moet omvatten de beide onder 2 genoemde factoren (§§ 2, 3 en 4)
4. Ten aanzien van den natuurlijken groei moet die leiding zich beperken tot wat noodzakelijk is om ongewenschte toestanden in de plaatsen en centra ook in de toekomst te voorkomen. (§§ 2, 6, 7, 8, 10 en 13).
5. De leiding dient gegrondvest te zijn op stedenbouwkundigen en op socialen grondslag. (§ 4).
6. De Technische dienst van het Regentschap is te miniem geoutilleerd in verhouding met zijn groot arbeidsveld op dit gebied. (§§ 5, 7, 10 en 13).
7. Betr. de te nemen maatregelen dient een onderscheid te worden gemaakt tusschen de hoofdplaats en/of de groote centra, en de veel kleinere centra. (§§ 10 en 11).
8. Voor de kleinere centra is slechts in bijzondere gevallen (sterke groei, ligging aan een drukken hoofdweg enz.) nadere regeling urgent. (§§ 6, 7 en 10).
9. Voor de hoofdplaats en de grootere centra dienen meerdere maatregelen te worden getroffen, welke maatregelen in vele gevallen urgent zijn; de omvang en de aard dezer maatregelen kunnen naar de draagkracht van elk regentschap afzonderlijk worden bepaald. (§§ 6, 8, 9, 10 en 11).
10. De gebruikelijke bouw- en rooilijnverordening mist een fundamenteel juisten opzet. Zij is voor de kleinere centra betrekkelijk toereikend, evenwel niet voor de hoofdplaats en andere groote centra. Verbetering is urgent en mogelijk. (§§ 7, 8 en 9).
11. Naast een geëigende verordening is voor het geven der leiding op den duur onmisbaar de opstelling van een algemeen plan voor de ontwikkeling van elke grootere plaats; verwezenlijking hiervan is op meerdere plaatsen

urgent, hoewel veelal niet direct mogelijk, doch moet desalniettemin nagestreefd worden. (§§ 6, 9, 10 en 13).

12. Aan te bevelen is een samenwerking tusschen de verschillende instanties en van de regentschappen onderling, ook ter verkrijging van de juiste vormen voor de te nemen maatregelen, in het bijzonder voor die van de bouw- resp. rooilijnverordening. (§§ 10 en 12).
13. Het Regentschap is essentiëel anders geaard dan de Gemeente wat betreft : gebied, stads-functie, draagkracht, bevolking, sociale con-

stellatie en behoeften, oriëntering, bestuur en technische dienst ; uit hoofde daarvan moeten de voor het Regentschap toe te passen maatregelen in het algemeen een ander en o.m. een minder intensief karakter hebben dan die voor de Gemeente. (§ 13).

14. De Regeering, de Provincie en het Regentschap behooren meerdere aandacht aan deze gelegenheid te schenken ; elk dezer instanties, zoomede de desa, heeft hierin zijn taak ; nadere omschrijving van deze taak door Regeeringsvoorschriften is noodig. De Stads-vormingscommissie behoort zich hierover uit te spreken. (§§ 12 en 14).

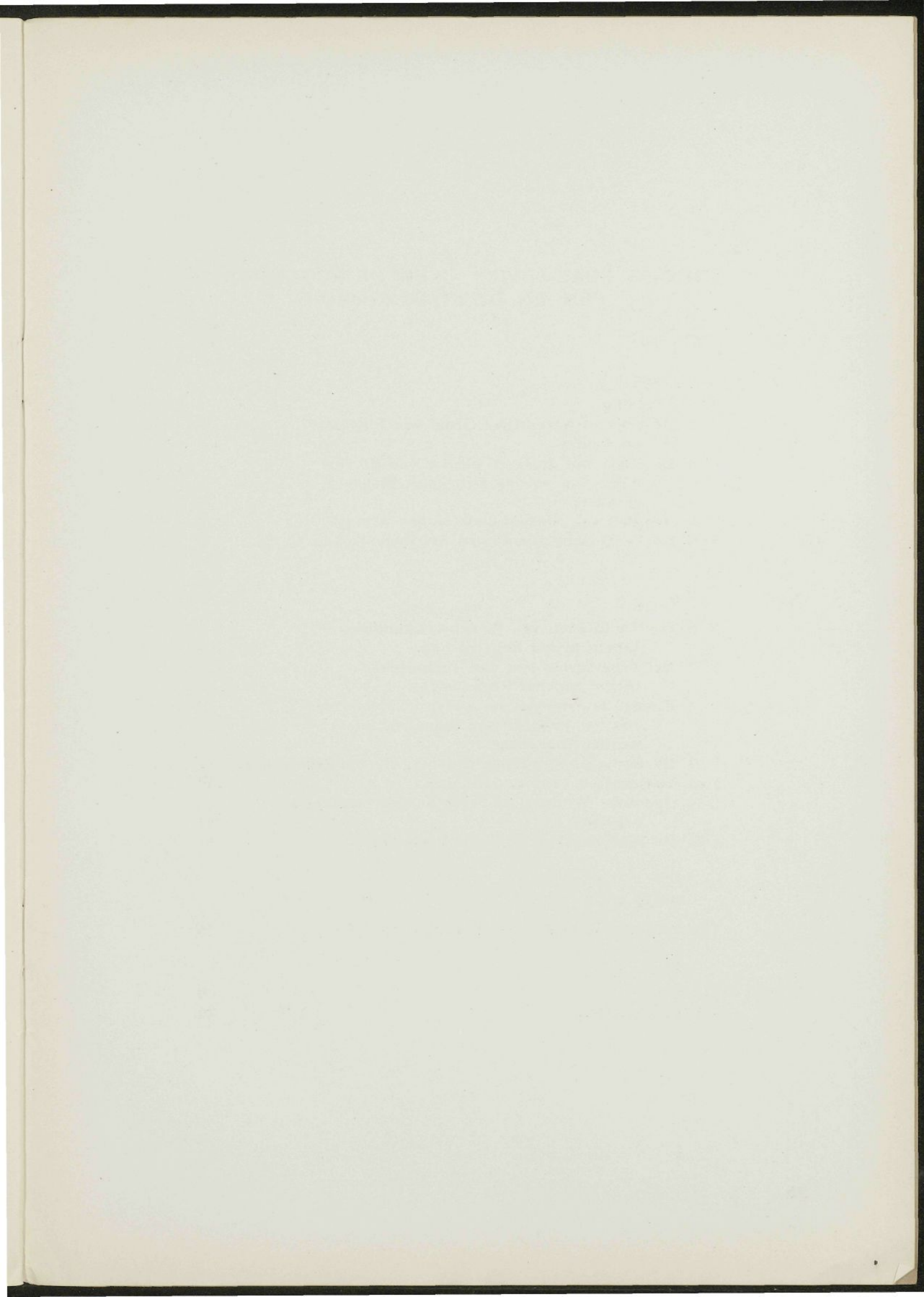
LENGGARA OENTOEK PEMBANGOENAN DALAM NEGERI DAN KOTA-KOTA DAERAH REGENTSCHAP

Ringkasan daripada Preadvies oleh R. Moh. Enoch dengan pembantoeanja M. Soesilo.

1. Njata bahoea dalam daerah Regentschap pada sekarang ini dapat teroendjoek beberapa keadaän tentang pembangoenan tempat berdiam (kampoen², romah², djalan², dan lain² pembangoenan oentoek keperloean oemoem) jang tiada sepertinja, kerena beloem tjoekep atas keradjinan, kesehatan, keamanan kendarään, dan pengertian sosial-teknik ; demekian itoe akan menjebabkan akibat jang tiada baik.
2. Apa jang soedah terbangoen sampai pada masa sekarang ini ialah baeasanja soeatoe akibat jang ber-alas doea faktor jang terpenting : 1e. pembangoenan mitoeroet chaloek dan kemerdikaän dari-ripada pendoeboek, dan 2e. pembangoenan atas ichtiar daripada Pemerintah jang boekan bersamboetan dengan kepentingan atau keperloean djadjahan lokal.
3. Pemerintah Regentschap berwadjab boeat memberi penoentoenan atau lenggara oentoek pembangoenan negeri dan kota² dalam djadjahanja ; demekian itoe haroes dengan memperhatikan doea-doea faktor terseboet diatas dengan perhatian jang benar.
4. Adapoen penoentoenan itoe, Pemerintah tiada seharoesnja akan mentegah chaloek dan kemerdikaän tentang pembangoenan, hanja sadja ragam jang tiada benar disitoe akan ditegahnja, hingga kelak tiada terdapat keadaän jang tiada teroetama.
5. Penoentoenan itoe haroes didjalankan dengan alas-alas „stede bouw” (peratoeran oentoek keradjinan pembangoenan dalam negeri atau kota), djoega dengan alas sosial.
6. Technische Dienst daripada Regentschap njata koe-rang lengkap anggautanja ; demekian djika dibandingkan dengan djadjahan jang begitoe loeas boeat ditangoengnja.
7. Haroes dibedakanja poela antara kota² besar (kota iboe negeri misalnja) dan kota² jang ketjil (onder-distrik, dlsb.), djika Pemerintah akan mentadbirkan undang-undang atau lain oepaja oentoek penoentoenan pembangoenan terseboet.
8. Oentoek kota² jang ketjil tiada begitoe perloe akan didjalankanja oepaja lebih daripada jang soedah ditadbirkan pada masa sekarang ini, ketjoeali djika itoe kota² ketjil njata tjepat toemboehnja atau di djalan besar dan rame letaknja.
9. Hoebaja-hoebaja oentoek kota² besar (teristimewa kota iboe negeri) haroes diselesaikanja oepaja dan atoeran penoentoenan jang lengkap adanja ; betapa loeasnja atoeran dan oepaja itoe amat tergantoeng daripada kekoeatanja ekonomi daripada masing-masing Regentschap.
10. Bouw- dan rooilijnverordening jang digoenakan sampai sekarang ini tiada menjoekeopi oentoek penoentoenan terseboet diatas ; baik djoega akan ditetapkan oentoek kota² ketjil, akan tetapi beloem menjoekeopi atas kepentinganja kota² besar. Ondang-ondang ini nistjaja **perloe** dan djoega **bisa** diperbaikanja.
11. Oentoek kota² besar 'ta boleh tida kelak akan perloe diadakanja gambar rentjana kota (algemeen stads-plan) ; walaupoen bermoela soekar boeat diatoernja, Pemerintah haroes memperhatikan dan menoedjoe itoe.
12. Teroetamanja diadakan permoekatan (persatoean) antara fihak² Pemerintah (Provincie, Regentschap, dan Kaloearga desa = desabestuur) dan antara masing-masing Regentschap ; demekian itoe oentoek mendapatnja oepaja jang bersatoean dan serasi adanja, hoebaja-hoebaja tentang undang-undang pembangoenan dan rooilijn (Bouw- en Rooilijnverordening).
13. Daerah Regentschap berchasiat lain daripada kota Gemeente ; demekian itoe atas besarnja djadjahan, kepentinganja kota, kekoeatan ekonomi, roepa pendoeboek isi negeri (dan tjatjah djiwanja), keadaän sosial dan kepentinganja pendoeboek dalam hoeboenganja, terdirinja Pemerintah, dan lengkapnja anggauta Technische Dienst. Maka semoea daja oepaja dan atoeran boeat Regentschap haroes berchasiat lain djoega daripada Gemeente.
14. Pemerintah Agoeng, Provincie, dan Regentschap haroes memperhatikan soal ini ; masing-masing fihak dari itoe, antara mana djoega „desa”, mempoenja koewadjaban sendiri-sendiri ; Pemerintah Agoeng haroes mentadbirkan teladan oentoek begimana peratoeran jang tetap akan digoenakanja oleh masing-masing fihak itoe oentoek soal ini ; djoega „stads-vormingskommissie” haroes membikin selesainja.

INHOUD PRAE-ADVIES OVER DE REGENTSCHAP- PEN EN DE STADSVORMING.

	Blz.
I	
Vraag 1.	
§ 1. Inleiding	6
§ 2. De Vrije of Natuurlijke Groei van Plaatsen en Centra	7
§ 3. De Taak van de Overheid t.a. van de Ont- wikkeling en den Groei van Plaatsen en Centra	10
§ 4. Het Peil van Stedebouwkundigen Arbeid	10
§ 5. De Technische Dienst van het Regentschap	10
II.	
Vraag 2.	
§ 6. De Hoofdpijnen van Stedebouwkundigen Arbeid in het Regentschap	11
§ 7. Het Arbeidsveld van den Technischen Dienst van het Regentschap	11
§ 8. Bestaande Maatregelen, welke in het Gebied van het Regentschap thans zijn of worden toegepast	12
§ 9. De Bouw- en Rooilijnverordening van het Regentschap	12
§ 10. Maatregelen voor de Hoofdstad	14
§ 11. Openbare Werken - Stedelijk Schoon - Landelijk Schoon	17
§ 12. De Taak der Verschillende Instanties	17
III.	
Vraag 3.	
§ 13. Vergelijking Gemeente - Regentschap	18
IV.	
§ 14. Slot	20
§ 15. Samenvatting	20

REPORT OF THE COMMISSIONER OF THE GENERAL LAND OFFICE
FOR THE YEAR 1894

The following is a summary of the work done by the General Land Office during the year 1894. The work was divided into three main branches: the Survey, the Surveyors, and the Surveyors' Assistants.

The Survey branch was divided into three sections: the Survey of the Public Lands, the Survey of the Private Lands, and the Survey of the Indian Lands.

The Survey of the Public Lands was divided into three sections: the Survey of the Public Lands in the State of California, the Survey of the Public Lands in the State of Texas, and the Survey of the Public Lands in the State of New Mexico.

The Survey of the Private Lands was divided into three sections: the Survey of the Private Lands in the State of California, the Survey of the Private Lands in the State of Texas, and the Survey of the Private Lands in the State of New Mexico.

The Survey of the Indian Lands was divided into three sections: the Survey of the Indian Lands in the State of California, the Survey of the Indian Lands in the State of Texas, and the Survey of the Indian Lands in the State of New Mexico.

The Surveyors branch was divided into three sections: the Surveyors in the State of California, the Surveyors in the State of Texas, and the Surveyors in the State of New Mexico.

The Surveyors' Assistants branch was divided into three sections: the Surveyors' Assistants in the State of California, the Surveyors' Assistants in the State of Texas, and the Surveyors' Assistants in the State of New Mexico.

The following is a summary of the work done by the Surveyors' Assistants during the year 1894. The work was divided into three main branches: the Survey, the Surveyors, and the Surveyors' Assistants.

The Survey branch was divided into three sections: the Survey of the Public Lands, the Survey of the Private Lands, and the Survey of the Indian Lands.

